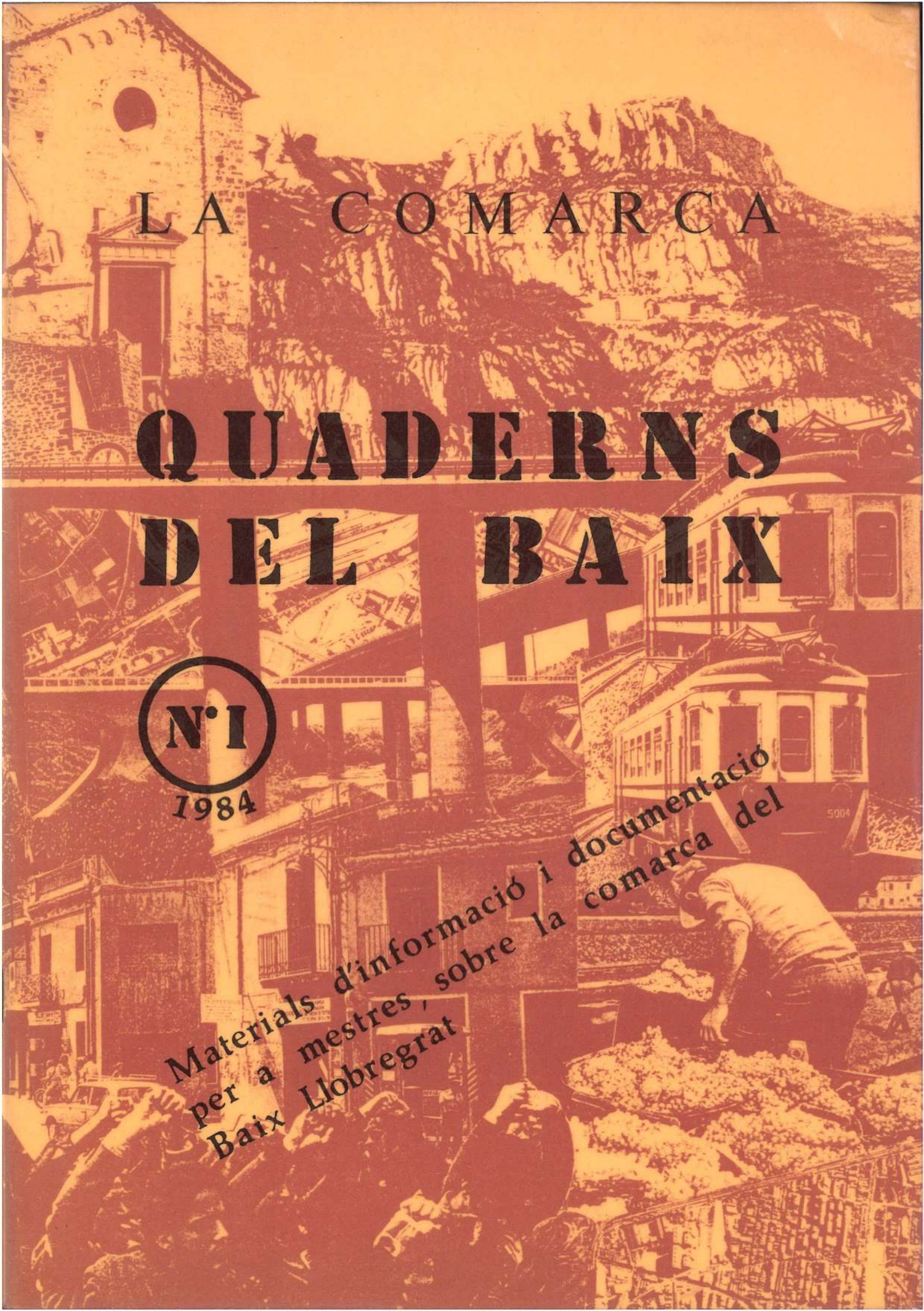

LA COMARCA

QUADERNS
DEL BAIX

Nº I

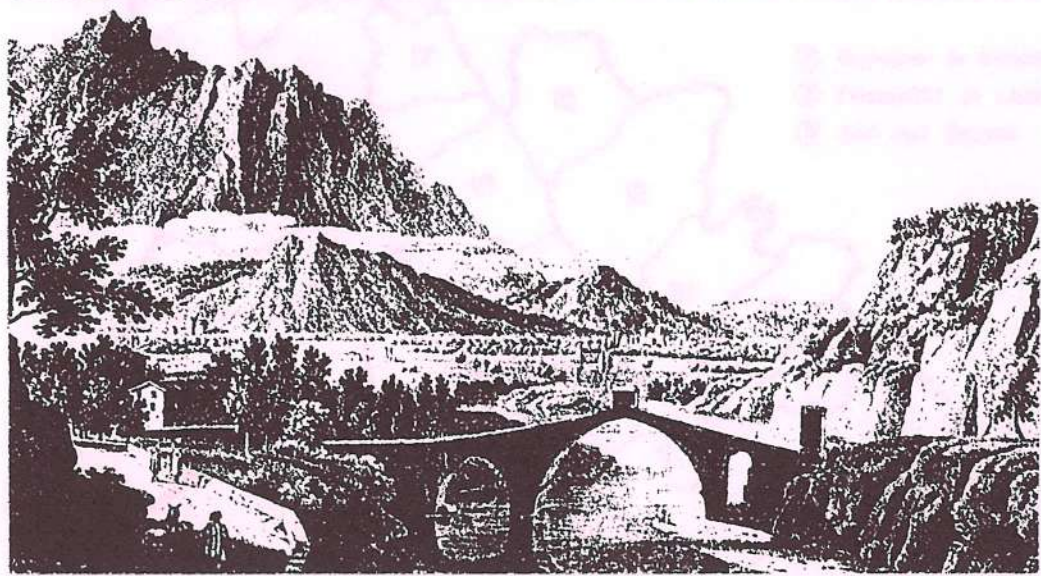
1984

Materials d'informació i documentació
per a mestres, sobre la comarca del
Baix Llobregat

1. Hospitalet	16. Sant Joan de Vilatorrada
2. Vilatorrada	17. Sant Joan de Vilatorrada
3. Sant Joan de Vilatorrada	18. Sant Joan de Vilatorrada
4. Sant Joan de Vilatorrada	19. Sant Joan de Vilatorrada
5. Sant Joan de Vilatorrada	20. Sant Joan de Vilatorrada
6. Sant Joan de Vilatorrada	21. Sant Joan de Vilatorrada
7. Sant Joan de Vilatorrada	22. Sant Joan de Vilatorrada
8. Sant Joan de Vilatorrada	23. Sant Joan de Vilatorrada
9. Sant Joan de Vilatorrada	24. Sant Joan de Vilatorrada
10. Sant Joan de Vilatorrada	25. Sant Joan de Vilatorrada
11. Sant Joan de Vilatorrada	26. Sant Joan de Vilatorrada
12. Sant Joan de Vilatorrada	27. Sant Joan de Vilatorrada
13. Sant Joan de Vilatorrada	28. Sant Joan de Vilatorrada
14. Sant Joan de Vilatorrada	29. Sant Joan de Vilatorrada
15. Sant Joan de Vilatorrada	30. Sant Joan de Vilatorrada

LA COMARCA

Ajuntament de Hospitalet
Dinàmica Educativa

ÍNDEXDUCCIÓ

Aquesta fulla volen servir d'introducció al desenvolupament de la nostra comarca, obrir la finestra i veure d'un cop d'ull què és el Baix Llobregat, com és, quins són els seus trets més característics... més enfocant en els propers punts de la col·lecció que anirem — Quaderns del Baix — anem tractant una de les aspectes que la configuren amb més profunditat: ens parlaran de la seva història, de les seves poblacions, del seu llobregat, de la vegetació del seu clima, de l'agricultura que sempre n'ha, de la indústria, etc.

INTRODUCCIÓ	3
I. - LES DIVISIONS TERRITORIALS DE CATALUNYA.....	4
Història de les divisions territorials de Catalunya.....	5
Problemàtica actual entorn de l'ordenació territorial de Catalunya.....	12
Per a una ordenació territorial de Catalunya, avui.....	15
Una nova proposta d'ordenació territorial.....	19
II. - LA COMARCA DEL BAIX LLOBREGAT.....	24
El Baix Llobregat dins de Catalunya.....	24
Parlem de la realitat d'avui.....	32
Sobre la capitalitat de la comarca.....	35
Algunes opinions sobre la nostra comarca.....	37
BIBLIOGRAFIA.....	43
Bibliografia utilitzada.....	43
Itineraris de la natura.....	43
Bibliografia històrica del Baix Llobregat.....	44

INTRODUCCIÓ

TERRITORI I DIVISIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA

Per a una història de les divisions territorials de Catalunya caldria remuntar-se, si que sigui breument, a la seva pre-història; als territoris de límits inestables ocupats per tri-
Aquests fulls volen servir d'introducció al coneixement de la nostra comarca, obrir la finestra i veure d'un cop d'ull què és el Baix Llobregat, com és, quins són els seus trets més característics... més endavant en els propers números de la col·lecció que iniciem —“Quaderns del Baix”— anirem tractant tots els aspectes que la configuren amb més profunditat; ens parlaran de la seva història, de la seva població, del riu Llobregat, de la vegetació, del seu clima, de l'agricultura que encara resta, de la indústria, etc...

Ara només volem fer una petita aproximació al que és i representa el Baix Llobregat, parlar-vos dels factors que obstaculitzen la seva total aglutinació i que la porten a ser considerada per molta gent com una comarca atípica. I també d'aquells altres factors que donen coherència al territori i són bàsics per a fomentar la consciència comarcal.

Una mena d'índex dels fulls següents podria ser:

- una síntesi de la història de les divisions territorials de Catalunya;
- una situació del Baix Llobregat dins de Catalunya, parlant dels seus límits i de la importància vertebradora que posseeix el riu Llobregat;
- la seva història comarcal “oficial”, arrel de la Divisió Territorial de Catalunya de 1936;
- el possible precedent que va suposar la creació del partit judicial de Sant Feliu de Llobregat;
- la situació actual condicionada per la creació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona;
- els problemes que comporta la manca d'una població amb capitalitat comarcal;
- diferents articles, comentaris de personalitats que puguin aclarir quelcom més del Baix Llobregat;
- Per últim, una bibliografia sobre la comarca.

I - LES DIVISIONS TERRITORIALS DE CATALUNYA

Alguns dels autors d'aquesta obra han participat en el desenvolupament de la política regional de Catalunya i, per tant, han estat directament implicats en la definició i aplicació de les polítiques regionalitzadores. Aquesta obra és el resultat d'un treball conjunt que ha permès recollir i organitzar les dades i les experiències dels diferents sectors de la política regionalitzadora.

La presentació dels diferents aspectes de la política regionalitzadora ha estat feta de manera que es pugui veure clarament la relació entre les diferents polítiques regionalitzadores i la seva aplicació pràctica.

Per tant, aquesta obra és una guia per a la comprensió de la política regionalitzadora.

- Una síntesi de la història de les divisions territorials de Catalunya.
- Una síntesi de la història de Catalunya, des dels seus orígens fins a l'actualitat.
- La seva història com a país, des dels seus orígens fins a l'actualitat.
- El possible desenvolupament de la política regionalitzadora de Catalunya.
- La seva situació actual respecte a la política regionalitzadora de Catalunya.
- Els problemes que comporta la manca d'una política regionalitzadora com a país.
- Els diferents sectors de la política regionalitzadora que podrien contribuir a la seva aplicació.
- Per últim, una bibliografia sobre la política regionalitzadora.

HISTÒRIA DE LES DIVISIONS TERRITORIALS DE CATALUNYA

Per a una història de les divisions territorials de Catalunya caldria remuntar-se, ni que sigui breument, a la seva pre-història, als territoris de límits inestables ocupats per tribus de procedències diverses, cap al segle III aC, algunes de les quals han donat nom a determinades comarques (els ceretans, a la Cerdanya; els berguistans, al Berguedà; els ausetans, a Osona...). Quan Roma domina el país, estableix una organització político-militar en províncies i, més endavant, en la consolidació de l'Imperi, institueixen una estructuració administrativa en *conventi iuridici*, un dels quals corresponia a la Tarraconense —l'actual Catalunya—, els quals incloïen les *civitates*, districtes menors amb un elevat grau d'autonomia, que aplegaven els poblats entorn d'una localitat que en constituïa la capital natural.

Amb la invasió dels bàrbars (s.V) es ruralitza la vida social i l'economia es reclou en compartiments dominials; paral·lelament s'afermen les jerarquies eclesiàstiques i es constitueixen els bisbats, traslladant models de divisió administrativa civil romana a l'organització de l'Església. La divisió en bisbats estava fonamentada en causes naturals; en la seva capitalitat es constitueixen les seus o capitals episcopals. Al mateix temps van apareixent els *conventus vicinorum*, o assemblees de pagesos a les contrades rurals.

Amb els àrabs, Catalunya queda incorporada a una *sarkosta*, demarcació dividida en districtes o valiats. Catalunya n'era dividida en uns deu, alguns dels quals (Lleida, Tortosa) restaren com a regnes taifes fins als segles XI-XII.

En temps feudal, Catalunya esdevé una Marca fronterera, la Gòtia o Marca Hispànica. Les noves demarcacions territorials són els *comtats*, terres més de domini jurisdiccional que no divisions administratives o de govern. A la Marca Hispànica, amb límits al Llobregat, els comtats esdevenen centres d'activitat. Osona, Besalú, Girona, Rosselló, Empúries, Barcelona, Urgell, Cerdanya, Pallars i Ribagorça... Alguns comtats eren dividits en comtats menors, vescomtats o altres dominis d'inferior extensió.

A mitjan segle XII, acabada la Reconquesta i aconseguida la unitat catalana amb la sobirania del comtat de Barcelona, els comtats van perdre la seva significació jurisdiccional i s'inicia el concepte territorial estatal de Catalunya. L'ordenació territorial es basa en les *vegueries*, cada una administrada per un veguer (*vicarius*, representant del poder reial). Les vegueries constituïren la divisió característica de Catalunya durant cinc segles, i es perllongaren sota el nom de *corregimientos* fins al segon quart del segle XIX.

Felip V, en el Decret de Nova Planta (1716) implanta el model territorial castellà i disposa la divisió de Catalunya en dotze corregiments i un districte (la Vall d'Aran), alguns d'ells coincidents amb els bisbats. El concepte de vegueria sobreviu, però, en el llenguatge popular, junt amb les denominacions de les comarques naturals.

El concepte de *comarca* (etimològicament emparentat amb *marca* i designant "terres en contacte", demarcacions de veïnatge i de relacions humanes i econòmiques amb una base territorial) apareix cap al segle XVII referit a àrees de Catalunya: Pere Gil (1600), Josep Aparici, etc. Però aquestes demarcacions o *parts*, d'arrel popular, no es plasmen i resten de límits imprecisos a causa del caràcter centralista i uniformador d'inspiració racionalista de l'organització territorial oficial.

Carles III promou una reforma il·lustrada dels corregiments: vol modernitzar les demarcacions territorials de l'Estat seguint el model uniformitzador francès, establint unes àrees regulars i esborrant els fets diferencials geogràfics, etnogràfics, lingüístics i històrics: sorgeix la idea de les *províncies*. Però aquest projecte no arriba a aplicar-se fins a l'any 1833. Des de Carles III fins a l'actual divisió provincial, es van anar succeint tots aquests projectes i realitzacions d'organització territorial:

- Carles IV divideix el territori espanyol en *intendències*, que no arriben, però, a fer-se efectives.
- L'any 1809, José Bonaparte estableix una divisió en 38 *prefectures*, quatre de les quals corresponien a Catalunya; portaven noms de rius: Llobregat, capital Barcelona; Ter, capital Girona; Cinca i Segre, capital Lleida o Balaguer; Ebre, capital Tàrragona.
- El 1810, les prefectures són canviades per *departaments*, amb els noms de llurs capitals.
- El 1812, Napoleó annexiona Catalunya a l'Estat francès i estableix una divisió territorial en quatre *departaments*: Ter, capital Girona, Montserrat, capital Barcelona;

Segre, capital Puigcerdà; i Boques de l'Ebre, capital Lleida (la Vall d'Aran formà part del departament francès de l'Alta Garona, i Andorra s'inclogué en el departament del Segre). Aquests departaments se subdividien en *districtes* i *cantons*. Aquests quatre departaments serien un antecedent immediat de la divisió provincial unitària espanyola.

- El 1812, les Corts de Cadis estableixen una divisió provisional en *províncies*: Catalunya, per l'exigència dels diputats catalans, és considerada una sola unitat territorial. Però el retorn de Ferran VII restaura la divisió en *intendències*.
- L'any 1813, nou projecte de divisió provincial: Catalunya constaria de tres províncies, amb capitals a Tarragona, Barcelona i la Seu d'Urgell.
- En el trienni liberal (1820-23) el projecte de divisió territorial estableix al Principat quatre *províncies*: Girona, Lleida, Tarragona i Catalunya amb capital a Barcelona (la intenció dels diputats catalans en demanar el nom de Catalunya almenys per a la província amb capital a Barcelona, era que, desapareixent la unitat del territori català i passant a dependre cada província directament de l'administració estatal, almenys perdurés en una província el nom del nostre país com un record històric del que fou).
- Finalment, l'any 1833 es constitueixen les *províncies* actualment encara vigents, trencant la unitat natural i històrica de Catalunya, ja que les vegueries i corregiments depenien de Barcelona com a capital, mentre que les províncies tenen una dependència directa de la capital de l'Estat, amb la voluntat de consolidar una estructura estatal unitària. El ministre del govern liberal que organitzà la divisió provincial d'Espanya l'any 1833 fou Javier de Burgos.

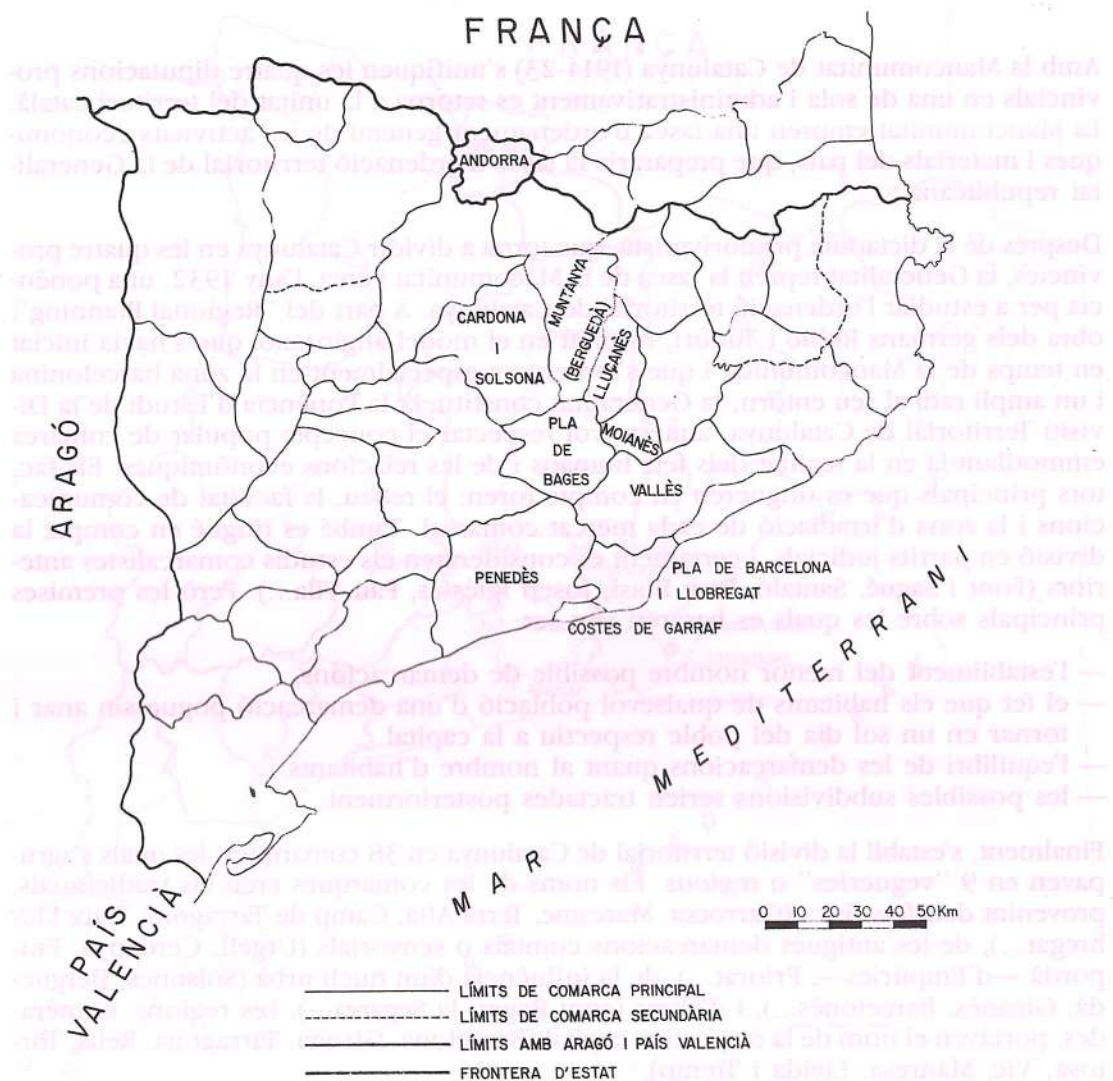
Les tendències federals, expressades en la Constitució republicana federal de 1873, reconeixien novament la sobirania de les nacionalitats i regions històriques, les quals gaudien d'autonomia per conservar la divisió provincial o modificar-la.

Al seu torn, a Catalunya, la Renaixença influeix en la conscienciació popular de les comarques naturals, i aquest moviment queda reflectit en les Bases de Manresa (1892), en les quals es defineix l'organització territorial de Catalunya en "comarques naturals".

Norbert Font i Sagué, en aquest mateix temps elabora un treball molt complet i ponderat sobre la determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya, que influí fortament en totes les elaboracions posteriors.

La realitat geogràfica i administrativa s'imposaria, però, a l'artificiositat provincial obligant a subdividir les províncies en partits judicials (que aviat amplien les seves competències jurídiques i estableixen serveis administratius i de policia). Aquestes subdivisions en partits judicials s'acostaven sovint al concepte popular de comarca. Catalunya se subdividí llavors en 32 partits judicials (més tard foren 35).

LES COMARQUES NATURAL I HISTÒRIQUES DE L'EIX DEL LLOBREGAT
 SEGONS N. FONT I SAGUÉ (1897)

FIGURA 1

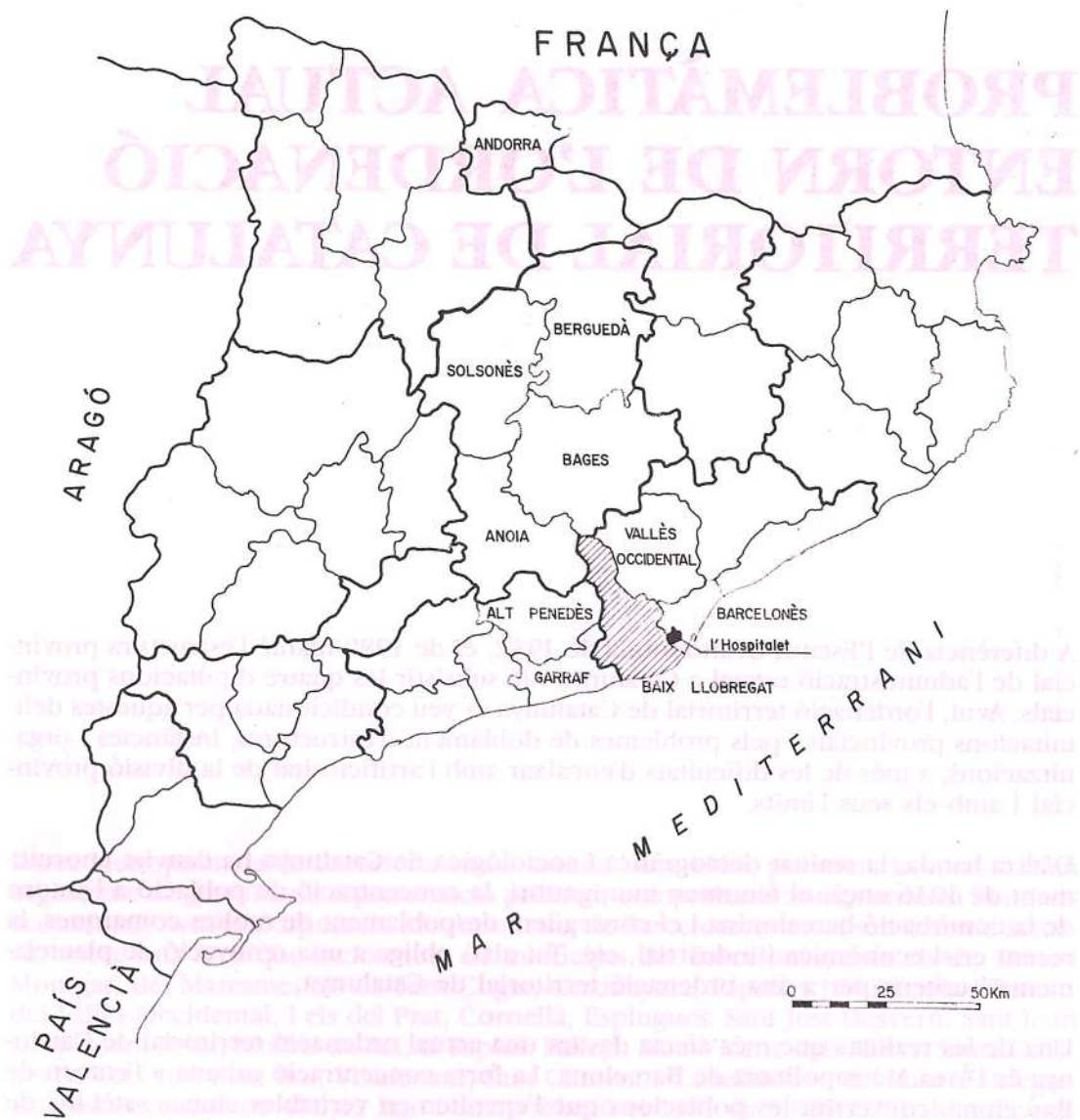
Amb la Mancomunitat de Catalunya (1914-23) s'unifiquen les quatre diputacions provincials en una de sola i administrativament es retorna a la unitat del territori català. La Mancomunitat emprèn una tasca d'ordenament general de les activitats econòmiques i materials del país, que prepararia la tasca d'ordenació territorial de la Generalitat republicana.

Després de la dictadura primoriverista, que torna a dividir Catalunya en les quatre províncies, la Generalitat reprèn la tasca de la Mancomunitat i crea, l'any 1932, una ponència per a estudiar l'ordenació territorial de Catalunya. A part del "Regional Planning", obra dels germans Rubió i Tudurí, inspirat en el model anglosaxó, que s'havia iniciat en temps de la Mancomunitat i que s'esmerçava especialment en la zona barcelonina i un ampli radi al seu entorn, la Generalitat constitueix la Ponència d'Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya, aquesta vol respectar el concepte popular de comarca emmotllant-la en la realitat dels fets humans i de les relacions econòmiques. Els factors principals que es tingueren en compte foren: el relleu, la facilitat de comunicacions i la zona d'irradiació de cada mercat comarcal. També es tingué en compte la divisió en partits judicials, i certament es consideraren els estudis comarcalistes anteriors (Font i Sagué, Santaló, Pere Blasi, Josep Iglésies, Pau Vila...). Però les premisses principals sobre les quals es basaren van ser:

- l'establiment del menor nombre possible de demarcacions,
- el fet que els habitants de qualsevol població d'una demarcació poguessin anar i tornar en un sol dia del poble respectiu a la capital.
- l'equilibri de les demarcacions quant al nombre d'habitants.
- les possibles subdivisions serien tractades posteriorment.

Finalment, s'establí la divisió territorial de Catalunya en 38 comarques, les quals s'agrupaven en 9 "vegueries" o *regions*. Els noms de les comarques eren els tradicionals, provenint dels fets físics (Garrotxa, Maresme, Terra Alta, Camp de Tarragona, Baix Llobregat...), de les antigues demarcacions comtals o senyorials (Urgell, Cerdanya, Empordà —d'Empúries—, Priorat...), de la influència d'un nucli urbà (Solsonès, Berguedà, Gironès, Barcelonès...), i d'altres (com Bages, la Segarra...). Les regions, numerades, portaven el nom de la respectiva capital (Barcelona, Girona, Tarragona, Reus, Tortosa, Vic, Manresa, Lleida i Tremp).

Amb el règim franquista, l'any 1939, es restableixen les quatre províncies i el model unitari i centralista de l'Estat. Tanmateix, el fet de les comarques ha restat present i s'ha anat revitalitzant la consciència comarcal tant en les referències naturals o culturals tradicionals com en les noves dinàmiques socials, culturals i polítiques, i en les seves organitzacions.

LES COMARQUES DE L'EIX DEL LLOBREGAT
SEGONS LA DIVISIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA DE 1936

FIGURA 2

PROBLEMÀTICA ACTUAL ENTORN DE L'ORDENACIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA

A diferència de l'Estatut d'Autonomia de 1932, el de 1980 manté l'estructura provincial de l'administració estatal a Catalunya i fa subsistir les quatre diputacions provincials. Avui, l'ordenació territorial de Catalunya es veu condicionada per aquestes delimitacions provincials i pels problemes de doblament d'estructures, instàncies i organitzacions, a més de les dificultats d'encaixar amb l'artificiositat de la divisió provincial i amb els seus límits.

D'altra banda, la realitat demogràfica i sociològica de Catalunya ha canviat enormement de 1936 ençà: el fenomen immigratori, la concentració de població a l'entorn de la conurbació barcelonina i el consegüent despoblament de moltes comarques, la recent crisi econòmica i industrial, etc. Tot això obliga a una renovació de plantejaments i criteris per a una ordenació territorial de Catalunya.

Una de les realitats que més afecta davant una actual ordenació territorial de Catalunya és l'Àrea Metropolitana de Barcelona. La forta concentració urbana a l'entorn de Barcelona, convertint les poblacions que l'envolten en veritables ciutats satèl·lits de la capital ha fet sentir la necessitat de planificar molts dels serveis públics d'aquestes poblacions: urbanisme, transports, abastament d'aigües, d'energia elèctrica i de gas, servei contra incendis, escorxadors i mercats, cementiris, eliminació d'escombraries i d'aigües residuals, medi ambient, etc.

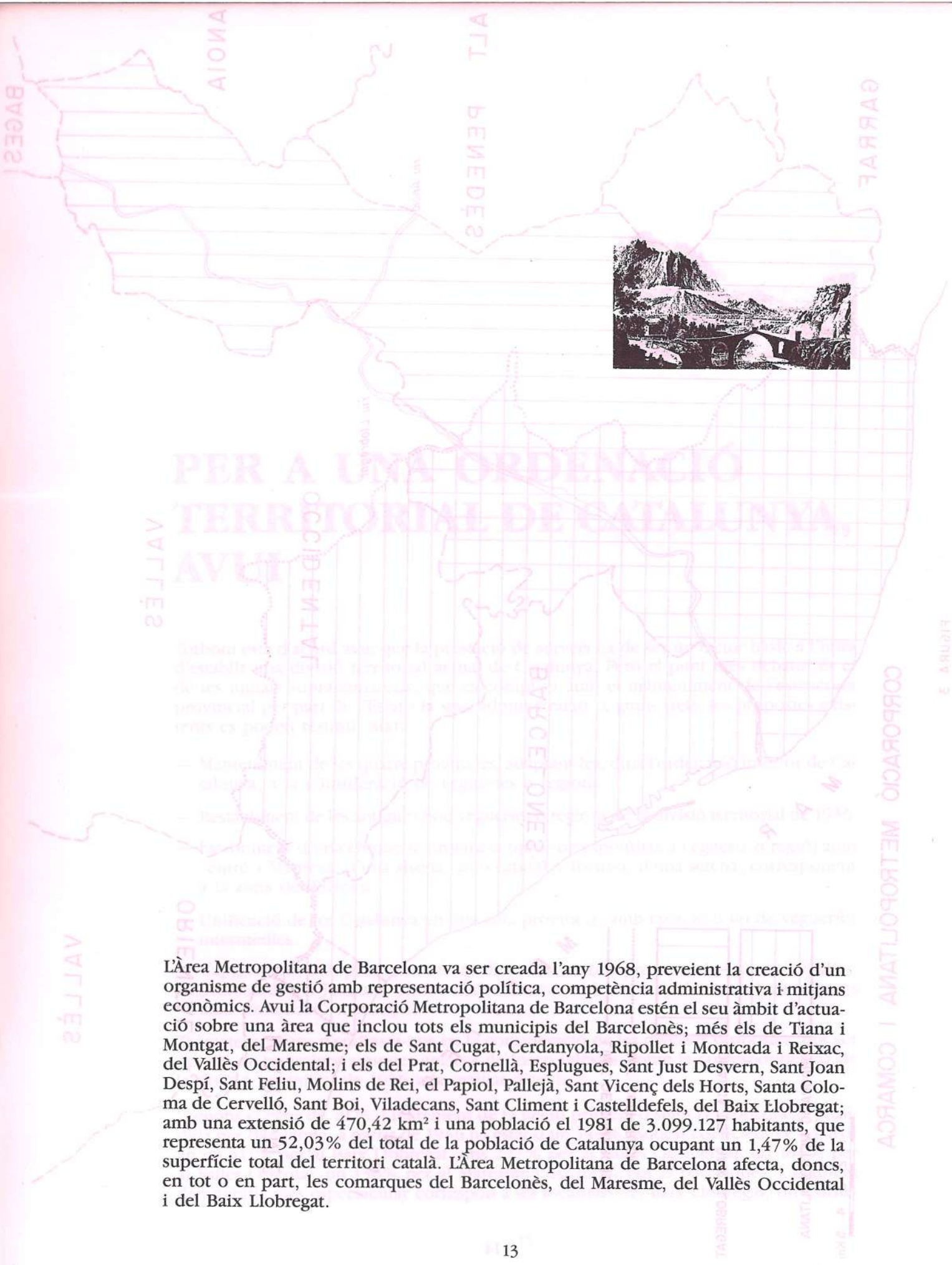

FIGURA 3

L'Àrea Metropolitana de Barcelona va ser creada l'any 1968, preveient la creació d'un organisme de gestió amb representació política, competència administrativa i mitjans econòmics. Avui la Corporació Metropolitana de Barcelona estén el seu àmbit d'actuació sobre una àrea que inclou tots els municipis del Barcelonès; més els de Tiana i Montgat, del Maresme; els de Sant Cugat, Cerdanyola, Ripollet i Montcada i Reixac, del Vallès Occidental; i els del Prat, Cornellà, Esplugues, Sant Just Desvern, Sant Joan Despí, Sant Feliu, Molins de Rei, el Papiol, Pallegà, Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Cervelló, Sant Boi, Viladecans, Sant Climent i Castelldefels, del Baix Llobregat; amb una extensió de 470,42 km² i una població el 1981 de 3.099.127 habitants, que representa un 52,03% del total de la població de Catalunya ocupant un 1,47% de la superfície total del territori català. L'Àrea Metropolitana de Barcelona afecta, doncs, en tot o en part, les comarques del Barcelonès, del Maresme, del Vallès Occidental i del Baix Llobregat.

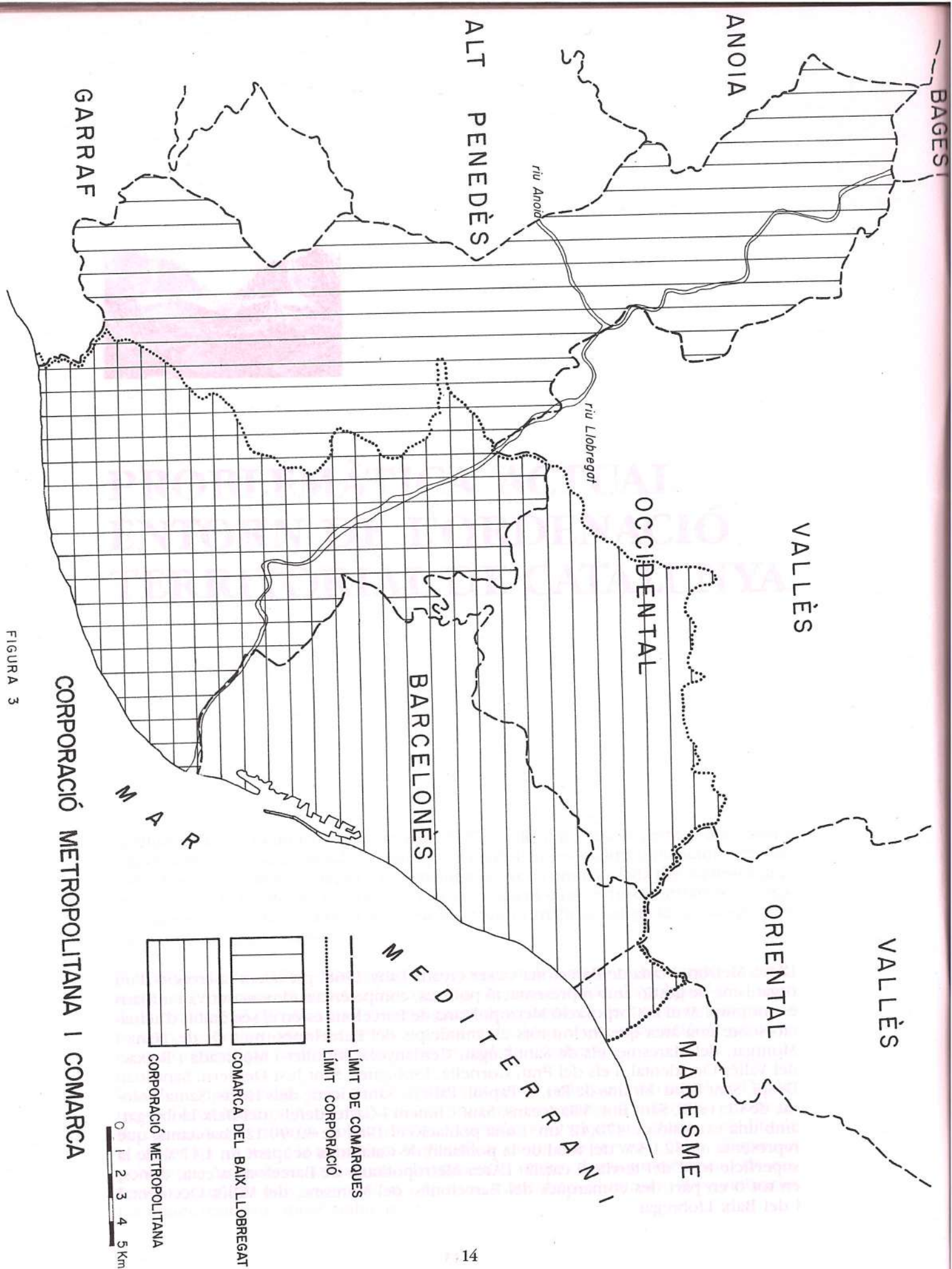

FIGURA 3

PER A UNA ORDENACIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA, AVUI

Tothom està d'acord avui que la prestació de serveis ha de ser un factor bàsic a l'hora d'establir una divisió territorial actual de Catalunya. Però el punt més debatut és el de les unitats supracomarcals, que es complica amb el manteniment de l'estructura provincial per part de l'Estat i la seva administració. A grans trets, les propostes existents es poden resumir així:

- Manteniment de les quatre províncies, adaptant-les, dins l'ordenació interior de Catalunya, a la consideració de vegueries o regions.
- Restabliment de les antigues nou vegueries o regions de la divisió territorial de 1936.
- Establiment d'una cinquena província (que correspondria a vegueria o regió) amb centre a Manresa; d'una sisena, amb capital a Tortosa; d'una setena, corresponent a la zona del Pirineu.
- Unificació de tot Catalunya en una sola província, amb creació o no de vegueries intermèdies.
- Capgirament dels plantejaments tradicionals, amb la proposta de les *municipalies*, presentada per Joaquim Clusa i Lluís Casassas, una mena de demarcacions urbanes amb formulació municipal.

Tanmateix, abans d'endinsar-nos en la consideració de les diverses propostes, pot ser oportú de transciure aquestes anàlisis de Josep Iglésies, sobre la correspondència de la divisió territorial de 1936 a la realitat d'avui:

“Segons el cens de 1975, l'increment de la Regió primera o sigui la pròpiament presidida per Barcelona, a partir de 1936 ha estat d'un 144%. Aquest coeficient ve repartit en un 411% per al Baix Llobregat, uns 277% per al Vallès Occidental, un 186% per al Vallès Oriental, un 130% per al Maresme i un 100% per al Barcelonès. L'augment demogràfic més espectacular correspon a les localitats del Baix Llobregat, on Corne-

llà, que el 1936 tenia 8.757 habitants, ha saltat a 91.110; el Prat, qque en la data indicada registrava 9.107 habitants, trenta-nou anys més tard n'aconsegueix 51.017; Sant Boi, que va de 9.909 a 65.595; i per semblant, amb coeficients molt elevats, es mostren també la majoria de les altres localitats de la comarca. Per l'estil passa al Vallès. Pel que fa al Baix Llobregat, un increment semblant pot afectar la designació de capital, puix Sant Feliu, tradicionalment considerada com a tal, es queda en 33.725 habitants, però no modifica els límits i l'extensió de la comarca.

...
"L'any 1975 hi havia enregistrats 1.754.714 habitants per la ciutat de Barcelona i 2.139.927 habitants per a la resta de les localitats de la indicada Regió Primera. Les dues xifres juntes constitueixen el 68,78% de la població total de Catalunya i la superfície que acollia aquests 3.894.641 habitants comprenia solament el 7,72% del conjunt del nostre territori.

...
"Separada mentalment la Regió Primera de la resta de Catalunya, aquesta darrera comprèn 29.575 quilòmetres quadrats, o sigui, el 92,27% del total català, i conté el 31,23% de la població de tot el nostre país. S'hi estimen trenta-tres comarques, amb una població el 1975 d'1.768.700 habitants. El moviment de població resulta molt més atenuat que el de la regió a què ens hem referit abans i es concreta entre el 1936 i el 1975 a 440.509 habitants, amb un coeficient del 33%. Però de les trenta-tres comarques que componen aquesta part del nostre territori, n'hi ha tretze que perden població i vint que, amb més o menys intensitat, en guanyen.

...
"Constatem també que, en els quaranta anys que van del 1936 al 1975, han resultat molt particularment afavorides les capitals de província i entre elles la més beneficiada és Tarragona, la qual s'ha incrementat en un 223,50% en saltar de 31.412 habitants a 101.619. En segon lloc hi ha Girona, que salta de 24.051 habitants a 75.600, amb un coeficient del 214,33%. Lleida en passar de 36.119 habitants a 102.599 obté un benefici demogràfic del 184%. Tret d'aquestes tres capitals provincials, la capital comarcal que fora del cercle barceloní ha fet un ascens més considerable és Reus, que de 27.417 habitants ha saltat a 72.331, amb un coeficient del 163,81%, seguit de Vilanova i la Geltrú amb un coeficient del 135,67%. Deixant al marge algun cas excepcional com el de la Selva, les capitals comarcals solen ésser les localitats de xifra demogràfica més alta de la respectiva demarcació i vénen a establir una mena de macrocefàlia a cada comarca, semblant a la que Barcelona determina pel que fa a Catalunya. Aquesta macrocefàlia demogràfica existia el 1936 i després no ha fet més que accentuar-se.

...
"La prosperitat de les localitats cap de comarca, fins i tot davant la regressió dels altres ajuntaments de la demarcació que presideixen delata per ella mateixa el manteniment de llur funció com a centre cohesionador dels pobles veïns i focus comercial.

...
"No han canviat els mercats comarcals, sinó els mitjans de transport.

...
"No hi ha dubte que els centres econòmics aglutinadors de cada comarca coincideixen amb els mercats i aquests es mantenen vius. Gosem afirmar que la seva distribució ha de continuar constituint la base d'una divisió territorial ajustada a les conveniències de la població."

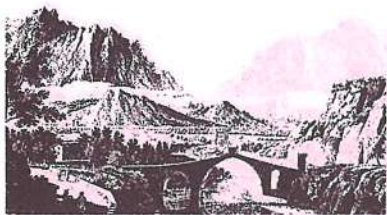
Avui, a l'hora d'establir una divisió territorial de Catalunya, tothom està d'acord que la prestació de serveis n'ha d'ésser el factor bàsic. Tanmateix difereixen diversos projectes: d'una banda hi ha els que consideren vàlida fonamentalment l'estructura comarcal, amb totes les modificacions i actualitzacions que calgués introduir al model aprovat l'any 1936. D'altres, en canvi, propugnen nous conceptes que comporten un nou model de divisió territorial.

Les aportacions de Tomàs Aluja i Benet, professor de la facultat d'Informàtica de la Universitat Politècnica de Barcelona, tractant per ordinador les dades de serveis locals i comarcals, ve a demostrar fins a quin punt perviu l'estructura comarcal bàsica. De la localització d'un centenar de centres d'atracció amb les corresponents zones d'influència, l'estudi constata el fet que les capitals comarcals són sempre (llevat de la Selva) els centres d'atracció més importants de la respectiva comarca. De l'anàlisi del mapa obtingut en treu diverses conclusions de caire general, entre elles aquestes:

"Remarcar l'extraordinària coincidència amb el mapa de mercats de 1932 i, consegüentment, amb la divisió territorial que se'n deriva, tot i que es parteix de mètodes completament diferents. En algunes ocasions, la coincidència és sorprenent; tal és el cas de l'Anoia i de la Segarra. Això confirma l'encert de la divisió comarcal i la visió dels homes de la Ponència.

"Certament, s'aprecien canvis notables respecte a la situació dels anys trenta. Tal és el cas de Barcelona, que defineix al seu voltant una àrea d'influència una expressió de la qual és, en certa manera, l'actual Corporació Metropolitana de Barcelona. O bé Mollerussa, que apareix com un centre de primer ordre; Banyoles, qüestió ja present en la divisió territorial republicana; Martorell, que la influència de Barcelona sobre la part baixa del Baix Llobregat ha deixat com l'únic centre d'aquesta comarca; Flix, centre inexistent l'any 1933; Santa Coloma de Queralt, clarament orientada cap a Igualada, etcètera.

"En cap cas, però, aquests canvis no qüestionen l'existència de les comarques, sinó que fins i tot en alguns casos les reforcen, com per exemple el Montsià, una comarca

inexistent, des del punt de vista funcional, l'any 1933 i que ara apareix amb un centre clar a Amposta. Fins i tot en el cas de les comarques més deprimides, no deixa de sortir la seva capital com un centre d'atracció, encara que dèbil, per als municipis del seu entorn.

"Per tant, ens sembla que podem concloure que les comarques, com a realitat natural sorgida dels fets històrics, geofísics i econòmics, continua vigent, malgrat els grans avenços d'ordre tecnològic, de comunicacions, etcètera, que hi ha hagut."

Tomàs Aluja descriu comarca per comarca els centres trobats en el seu estudi, comparant-los amb el mapa de mercats establert per la Ponència el 1933 i que serví de base per a la divisió comarcal subsegüent. Transcrivim aquí les que es refereixen al Barcelonès i al Baix Llobregat, per l'interès que poden tenir per a nosaltres:

BARCELONÈS

"Al voltant de Barcelona es defineix una zona fortament homogènica, complementària de la ciutat de Barcelona, la qual exerceix de centre cohesionador de tota aquesta àrea que engloba tot el Barcelonès, tota la part baixa del Baix Llobregat fins a Corbera de Llobregat, Pallegà i el Papiol, tota la part sud del Vallès Occidental, just per sota de Sabadell i Terrassa, la part sud del Vallès Oriental fins a Martorelles i la part sud del Maresme fins a Teià. Cal remarcar que aquesta zona definida va una mica més enllà de l'àrea de la Corporació Metropolitana de Barcelona, que només comprèn vint-i-set municipis, però hi coincideix bastant."

BAIX LLOBREGAT

"El Baix Llobregat queda partit en dos, a causa de l'atracció de Barcelona sobre la seva zona sud, mentre que a la part alta de la comarca apareix el centre de Martorell, el qual estén la seva influència per les comarques veïnes de l'Alt Penedès i l'Anoia. Un altre centre, dependent, però, de Martorell, és Olesa de Montserrat. Només Collbató se n'escapa i va a parar dins l'àrea de Monistrol, de la veïna comarca del Bages. A la part baixa, i inclosos dins la zona d'atracció de Barcelona, apareixen els petits centres de Molins de Rei i Sant Vicenç dels Horts. Aquesta partició de la comarca en dues zones també es va reflectir en el mapa de mercats de l'any 1933 i actualment en el mapa sanitari de Catalunya, de 1980."

UNA NOVA PROPOSTA D'ORDENACIÓ TERRITORIAL

Lluís Casassas i Joaquim Clusa, per encàrrec de la Fundació Jaume Bofill, han elaborat un nou projecte d'ordenació territorial de Catalunya sobre bases diferents de les comarques, a partir d'un estudi del sentit dels canvis esdevinguts a Catalunya durant les darreres dècades. Interpreten diversament la realitat demogràfica, socioeconòmica i de serveis, posen en crisi el model comarcal i a partir d'aquí formulen una nova proposta. Intencionadament, comencen citant Pau Vila, quan, en la justificació del seu projecte de divisió comarcal, diu:

"... amb tot i que hem procedit ponderant tots els elements coneguts amb preponderància primordial de les realitats d'ara, per raó d'aquesta mateixa directriu essencialíssima, ho hem fet amb el ferm convenciment que noves realitats en l'esdevenidor no deixaran d'imposar delimitacions més ajustades a les necessitats que es presentin. Volem dir amb això que cap divisió que es faci serà immutable."

Casassas i Clusa consideren, d'una banda, com, de fet, les comarques mai no havien estat unitats administratives, i que l'administració local pertany als municipis. La comarca és, certament, un fet econòmic, amb uns trets físics i una zona de relacions, i que històricament ha esdevingut un sentit col·lectiu del poble català.

D'altra banda, l'anàlisi de la realitat actual de Catalunya els porta a descobrir com, en les darreres dècades, de la mateixa manera que s'ha anat constituint l'Àrea Metropolitana de Barcelona, també n'han aparegut d'altres, de nuclis, com el de Tarragona-Reus, o el de Girona-Costa Brava. La indústria, abans concentrada a la regió de Barcelona, s'estén als pobles dels entorns alhora que s'instal·len d'altres nuclis industrials. Així mateix, la divisió en les quatre províncies ha acabat tenint grans repercussions a Catalunya, perquè l'Estat ha anat concentrant a les capitals provincials la seva administració perifèrica, pel fet de les Diputacions i perquè s'hi han constituït els centres de comunicació més importants.

Un fet nou ha estat la generalització dels transports públics i la consegüent pèrdua d'importància econòmica dels mercats, que fonamentaven els criteris de la divisió comarcal de la Ponència de 1933. Semblantment, s'ha accelerat la concentració de la

població en ciutats i la disminució del poblament rural. El concepte de rodalia ha canviat, de tal manera que actualment el sistema demogràfic és preponderament urbà. En aquest context, esdevenen molt importants les relacions residència-treball, sobretot a les zones industrials i als grans sistemes urbans. A partir d'aquests trets i de la seva interpretació i prospectiva, Casassas i Clusa, basant-se en les noves *relacions de base diària* "proposen una organització territorial amb un únic esglaó d'administració local, que reconegui els àmbits urbans de Catalunya i estableixi unitats de govern local viables". Plantegen les hipòtesis següents:

- a) Cal gestionar Catalunya per mitjà d'una Administració Local amb dos esglaons, les competències dels quals equivaldrien al conjunt de les actuals competències municipals més aquelles que, traspassades per l'Administració Central a la Generalitat, els fossin transferides.
- b) Cal establir unes certes coincidències entre els àmbits territorials corresponents al segon esglaó de l'Administració Local i els corresponents als òrgans perifèrics de la Generalitat i, si fos possible, als òrgans perifèrics de la mateixa Administració Central.
- c) Cal que la divisió territorial de què es doti la Generalitat garanteixi, per una banda, l'eficàcia de les funcions públiques, i asseguri, per una altra, la màxima participació possible del ciutadà en la gestió local.

Les unitats del primer esglaó de l'Administració Local serien anomenades *municipalies*, que defineixen com un "conjunt de nuclis de població (municipis) dins els quals es produeixen relacions humanes quotidianes". Remarquem que aquestes unitats supramunicipals noves, amb recursos humans i tècnics propis, no suposarien agregacions, que anul·len de fet els pobles petits, ni tampoc mancomunitats, que poden ser transitòries. En les municipalies les poblacions components conservarien els seus drets, sense confondre's ni desaparèixer, i tindrien els seus representants en la unitat supramunicipal.

L'anàlisi territorial ha portat els autors a delimitar 127 municipalies, un nombre força coincident amb la xifra obtinguda de les respostes de l'enquesta de la Ponència de 1933 (87 mercats i 119 comarques populars), i també amb altres unitats territorials que actualment se situen al nivell de les relacions de base diària: 107 estafetes de correus; 130 unitats telefòniques; 150 arxiprestats; 175 subcomarques educatives, etc. (Cal tenir en compte que, com recorda Enric Lluch: "existeixen els partits judicials, els districtes notariais, les àrees d'extensió agrària, i així fins a 25 o 30 divisions diferents. I això és dolent. Caldria una divisió polivalent que vetllés per a simplificar tot això". Si les municipalies responguessin a aquesta conveniència podrien tenir una raó de ser prou vàlida).

El segon esglaó de l'Administració Local, que coincidiria amb el dels serveis territorials perifèrics de la Generalitat —i, desitjablement, segons Casassas i Clusa, amb les demarcacions provincials de l'Administració de l'Estat— esdevé certament necessari com un nivell intermig entre la unitat territorial de Catalunya i el centenar llarg de municipals. Casassas i Clusa estableixen 5 unitats territorials: Barcelona, Tarragona-Reus, Lleida, Girona i Manresa.

En relació amb l'actual comarca del Baix Llobregat i els municipis que podríem anomenar del Barcelonès Sud, estableixen les següents municipals:

MUNICIPALIA DEL DELTA MITJÀ

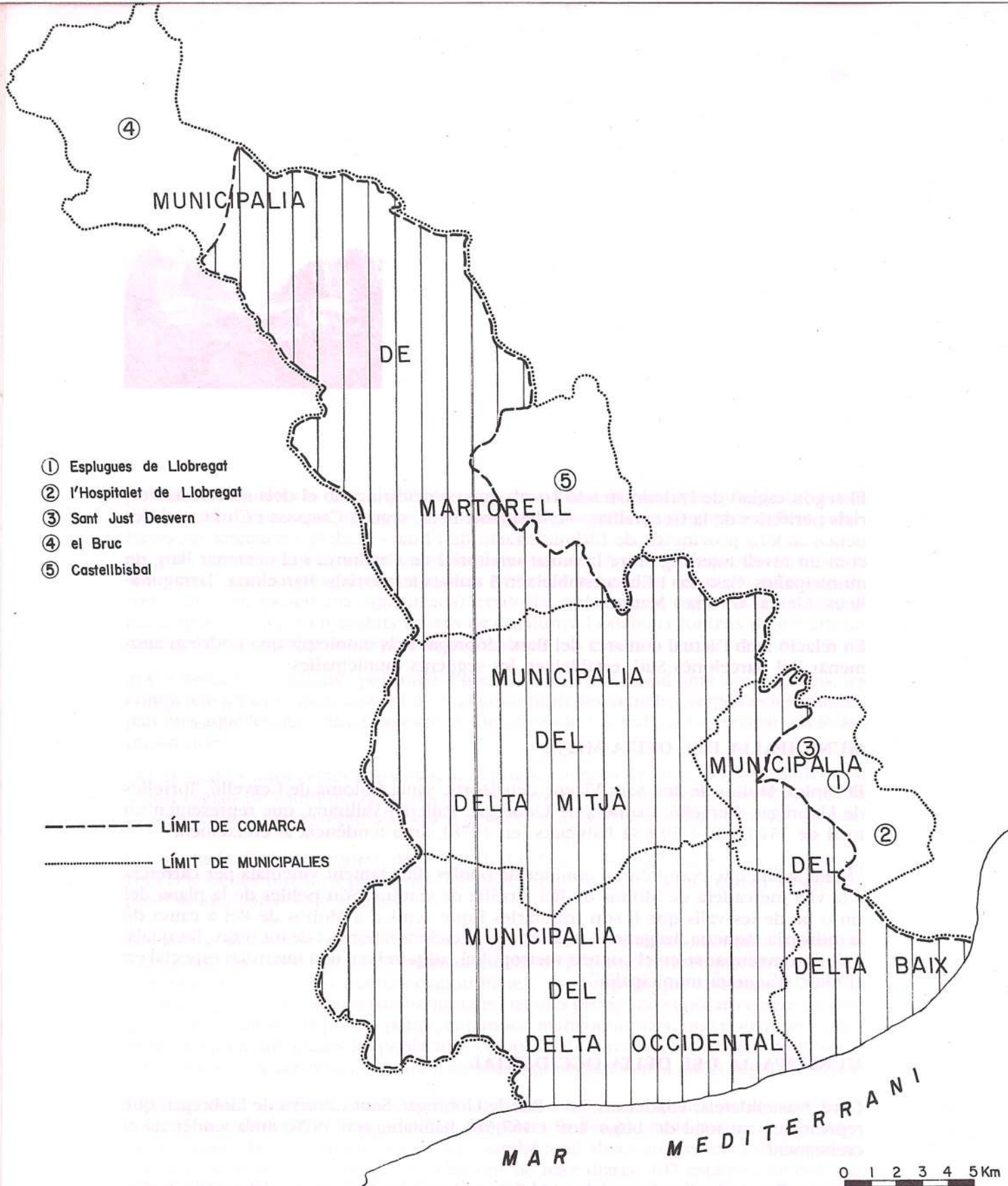
El Papiol, Molins de Rei, Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Cervelló, Torrelles de Llobregat, Cervelló, Corbera de Llobregat, Pallejà i Vallirana, que representen un total de 151,1 km² i 59.884 habitants (en 1978), amb tendència al creixement.

“Municipalia que comprèn un conjunt de pobles directament vinculats per carretera a la vila mercadera de Molins de Rei, cruïlla de camins. Són pobles de la plana del riu o bé de les valls que li són tributàries i que acuden a Molins de Rei a causa de la indústria. Aquesta, ha generat una sèrie de relacions laborals i de tot ordre, les quals, tot i desenvolupar-se en el context metropolità, adquireixen una intensitat especial en el marc d'aquesta municipalia”.

MUNICIPALIA DEL DELTA OCCIDENTAL

Gavà, Castelldefels, Viladecans, Sant Boi de Llobregat, Sant Climent de Llobregat, que representen un total de 146,4 km² i 167.581 habitants (en 1978) amb tendència al creixement.

“S'estén des de la riba dreta del riu Llobregat fins a les muntanyes del massís de Garraf. La implantació industrial hi és menys intensa que a la riba esquerra i coexisteix amb espais agrícoles, d'esplai turístic i de serveis. La carretera de Sant Boi a Castelldefels constitueix l'espina dorsal de l'àrea: al seu voltant es fonamenten unes relacions residència-treball i unes relacions amb Barcelona que permeten la individualització d'aquest sector.”

MUNICIPALIES I COMARCA

FIGURA 4

II - LA COMARCA DEL BAIX LLOBREGAT

MUNICIPALIA DEL DELTA BAIX

Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Esplugues de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, Cornellà de Llobregat i el Prat de Llobregat, que representen un total de 81,0 km² i 561.781 habitants (en 1978) amb tendència al creixement.

“Àrea clarament delimitada, tant per les seves funcions industrials com urbanes, està situada a la riba esquerra del Llobregat, excepte el municipi del Prat, el qual, però, per les seves relacions de treball i residència, s’hi ha d’integrar. L’existència d’un continu urbà i industrial en què estan immersos aquests municipis, interrelacionats per una densa xarxa de comunicacions, li dóna una certa coherència, enfront de Barcelona i d’altres municipis limítrofes.”

MUNICIPALIA DE MARTORELL

Collbató, Esparreguera, Abrera, Sant Esteve Sesrovires, Olesa de Montserrat, Castellví de Rosanes, Castellbisbal, El Bruc, Martorell i Sant Andreu de La Barca, que representen un total de 213,0 km² i 62.033 habitants (en 1978) amb tendència al creixement.

“Situada a la vall del Llobregat, entre la serra de l’Interior i la Litoral, el seu límit s’estén més avall, a causa de l’estreta vinculació existent entre Martorell i Sant Andreu de la Barca. De la seva importància central deguda a la seva condició de cap de pont, Martorell ha passat a esdevenir un lloc important d’intercanvi, en un lloc de pas obligat per a les comunicacions vers Barcelona. La industrialització s’ha expandit per aquest sector intermedi de la vall del Llobregat, generant unes relacions de residència-treball dins l’àmbit de la municipalia. Martorell hi ha refermat la seva funció ordenadora tal com es desprèn, també, de l’anàlisi de les trucades telefòniques, on es dibuixa molt clar la rodalia sotmesa a la influència de Martorell i de l’anàlisi de les relacions de residència-treball que dibuixen el paper dirigent de Martorell en la rodalia-xarxera de la Vall del Llobregat des d’Esparreguera a la Serra Litoral.”

II - LA COMARCA DEL BAIX LLOBREGAT

EL BAIX LLOBREGAT DINS DE CATALUNYA

Per situar el Baix Llobregat dins de Catalunya, farem referència a la Divisió Territorial de 1936, és a dir, a les comarques que van quedar configurades arrel d'aquesta divisió.

La nostra comarca limita al nord amb la del Bages i al sud amb el mar Mediterrani, límits que són prou definits; però no passa igual amb les seves altres fronteres pel fet que els límits naturals no són tan clars: a l'est té les comarques del Vallès Occidental i del Barcelonès, i a l'oest les de l'Anoia, l'Alt Penedès i la de Garraf.

La comarca comprèn la vall mitjana i baixa del Llobregat, encara que aquesta última és la que més caracteritza la comarca, el seu nom així ens ho fa veure.

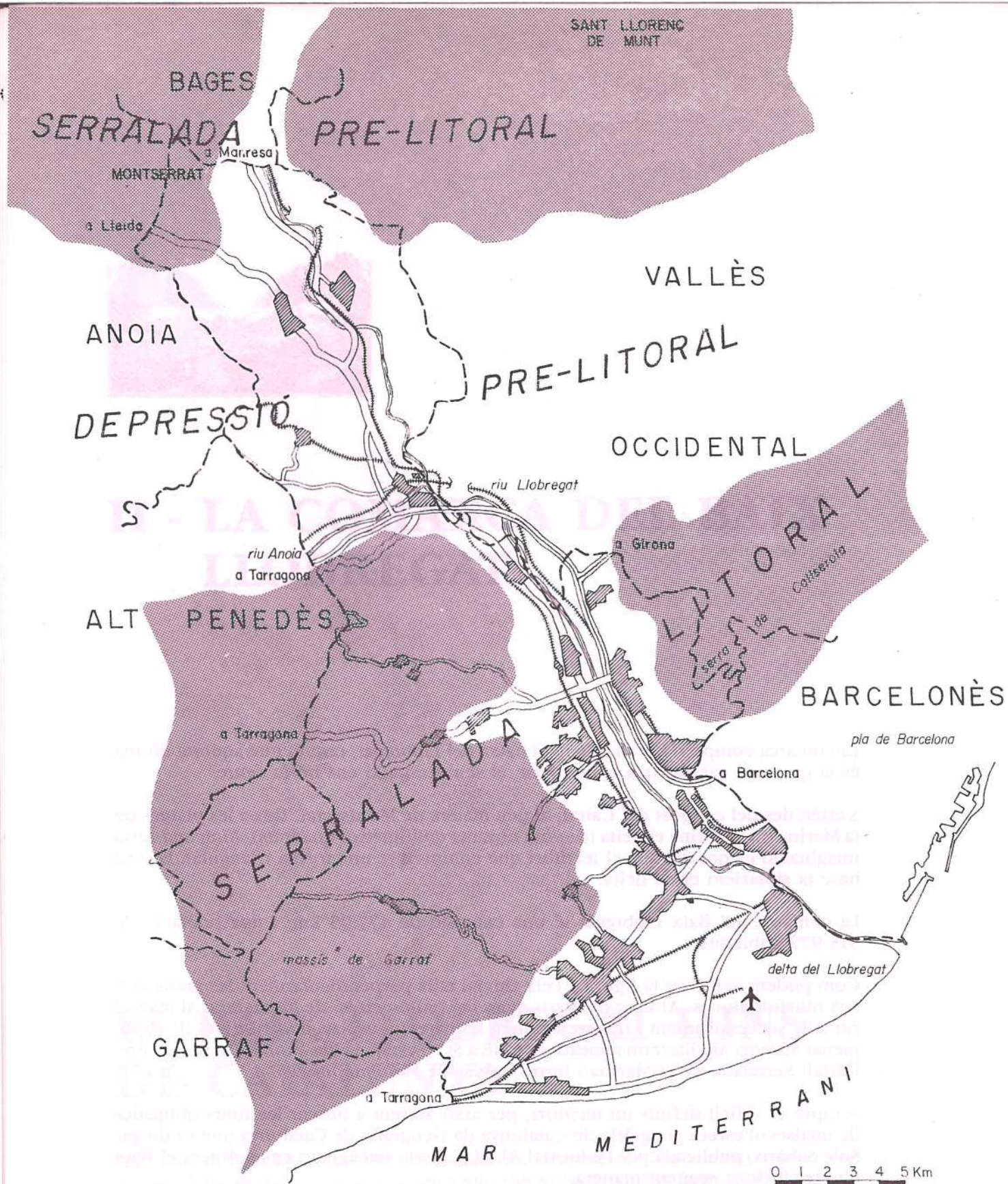
S'estén des del congost del Cairat, al peu mateix de Montserrat, fins a les platges de la Marina on es forma el delta (de vora noranta quilòmetres quadrats). Amb una certa imaginació es pot dir que el territori que comprèn té una forma triangular, la seva base la situaríem en el delta.

La comarca del Baix Llobregat té una extensió de 477,05 km² i una població de 515.972 habitants.

Com podem veure en la figura 5 l'eix fluvial talla perpendicularment les grans unitats morfològiques. Al llarg de quasi quaranta quilòmetres, de Montserrat al mar, el riu talla successivament i transversalment les diverses unitats constitutives de l'anomenat Sistema Mediterrani alineades de NE a SO (Serralada Pre-litoral, Depressió Pre-litoral, Serralada de la Marina i terres baixes de l'andana litoral).

Sempre és difícil definir un territori, per això anirem a buscar les fonts obligades de qualsevol estudi geogràfic de Catalunya (la Geografia de Catalunya que va dirigir Solé Sabaris, publicada per l'editorial AEDOS). Joan Rebagliato ens defineix el Baix Llobregat de la següent manera:

— “territori llarg i estret distribuït en unitats estructurals vives, manca d'un centre comarcal diferenciat, evolució demogràfica i econòmica accelerada dins el conjunt català, consciència comarcal recent —no respon a cap demarcació històrica— difícilment sostinguda enfront de l'urbs tentacular que amenaça d'engolir i assimilar aquesta comarca, poc més extensa que les Valls d'Andorra”.

CONFIGURACIÓ DE LA COMARCA

FIGURA 5

El riu Llobregat és el veritable eix natural de la comarca... penetrant des del Bages pel estret del Cairat entre Montserrat i Sant Salvador de les Espases que formen part de la Serralada Pre-litoral. S'endinsa en la Depressió Pre-litoral, separant-se per relleus pocs alts de les comarques veïnes, per entrar de ple en el que es configurarà com el seu delta per arribar finalment al mar Mediterrani.

Malgrat les opinions de molts en el sentit que el Baix Llobregat no és una comarca, la resposta que va tenir davant l'enquesta que es va enviar a tots els municipis catalans com a part del treball que féu la Ponència encarregada de la Divisió Territorial de Catalunya (proposada per la Generalitat, l'any 1932), demostrà tot el contrari, donant clares mostres que realment existia una elevada consciència comarcal.

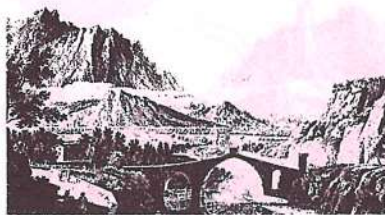
De fet, estudis del segle passat, estudis comarcalistes, com van ser el d'Antoni Cebrià Costa (1864) i el de Norbert Font i Sagué (1894) *Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya* (premiat als Jocs Florals de Barcelona de 1897) ja diferenciaven aquest tros de terra del Pla de Barcelona.

Segons la Divisió Territorial, que de fet no va entrar en vigor fins començada la guerra civil, a l'agost de 1936, els municipis que integraven el Baix Llobregat eran els vint-i-set següents:

— Abrera, Begues, Castelldefels, Castellví de Rosanes, Cervelló, Collbató, Corbera de Llobregat, Cornellà de Llobregat, Esparreguera, Gavà, Martorell, Molins de Rei, Olesa de Montserrat, Pallegà, El Papiol, El Prat de Llobregat, Santa Coloma de Cervelló, Sant Andreu de la Barca, Sant Boi de Llobregat, Sant Climent de Llobregat, Sant Esteve Sesrovires, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Sant Vicenç dels Horts, Torrelles de Llobregat, Vallirana i Viladecans.

Es va optar per fer de Sant Feliu de Llobregat el cap comarcal —en lloc de Martorell que era la que en un principi proposava la Ponència—, i aquest canvi va ser degut fonamentalment per tal d'aprofitar els serveis administratius que tenia Sant Feliu pel fet de ser des del 1834 "cabeza del Partido Judicial".

Podem dir que fins al 1936 no es pot parlar d'una manera "oficial" de l'existència de la comarca del Baix Llobregat, encara que aquest sentiment comarcal estigués força arrelat entre la seva població, de temps bastants anteriors. M.A. Vila en el seu treball *Les comarques catalanes - notes geo-històriques* fa referència a això que estem dient i escriu:

A la denominada *Crònica catalana* de Parets, s'hi fa esment del sector inferior de la comarca quan es diu: "...l'estrèpit de trets que es produïa al pla del Llobregat..." (2). Era l'any 1641.

Josep Coroleu, a les seves *Memorias*, també es refereix a la part de la comarca del Baix Llobregat col·lidant amb la del Barcelonès en dir: "...el terror de l'enemic... a la conca del Llobregat..." (3). Era l'any 1809.

La denominació de Baix Llobregat s'emprà més d'una vegada al *Costumari català* del 1920: "Esbarser: és el nom que al Baix Llobregat es dona a la bardissa." (4).

Al fogatge de 1553, hi figuraven dues localitats comarcals que duïen l'afegitó de Llobregat: Sant Climent de Llobregat i Sant Feliu de Llobregat. El cens del 1787, a més dels dos pobles esmentats, cita els de Corbera de Llobregat, Cornellà de Llobregat i Sant Boi de Llobregat.

Tanmateix l'existència de la comarca natural ben pocs l'han posat en dubte, i s'hi fa referència en més d'una ocasió, per exemple Carreras Candi en la seva obra de la Geografia de Catalunya (1915) ens diu referint-se al partit judicial de Sant Feliu...: "està comprès dins de la comarca natural nomenada lo *Baix Llobregat*". O com podem llegir en la Geografia de Catalunya (AEDOS): "El Baix Llobregat és una comarca amb una personalitat indiscutible. Per bé que sense arrels molt antigues, la consciència de constituir una comarca que cal no confondre amb cap de les veïnes, hi ha esdevingut viva".

Ja que deia Joan Rebagliato que una de les característiques d'aquesta comarca és "una evolució demogràfica elevada"... creiem que val la pena que us presentem en dates aquest fet i per això afegim una taula on posem tots els municipis del Baix Llobregat (els vint-i-set) amb la superfície que ocupen i les poblacions de 1936 i de 1981 — poblacions de fet i extretes de la Gran Geografia Comarcal—. En la mateixa taula afegim les mateixes dates de tres municipis que no van quedar inclosos en la nostra comarca segons la Divisió Territorial de 1936, però que sense cap dubte hi tenen molts punts en comú, uns municipis que miren el Baix Llobregat: Esplugues de Llobregat, Sant Just Desvern i l'Hospitalet de Llobregat. Fins i tot, els dos primers, en l'obra de la Gran Geografia Comarcal ja són inclosos en el Baix Llobregat; el cas de l'Hospitalet és més complex.

El fet d'afegir dates d'aquests tres municipis serà una constant en tots els quaderns de la col·lecció que ara iniciem que aniran sortint.

Taula 1

MUNICIPI	EXTENSIÓ (en km²)	POBLACIÓ 1936	POBLACIÓ 1981*
Abrera	19,89	830 hab.	4.199 hab.
Begues	50,42	1.041 »	1.323 »
Castelldefels	12,41	797 »	24.559 »
Castellví	17,09	267 »	340 »
Cervelló	29,69	1.633 »	3.513 »
Collbató	17,99	493 »	596 »
Corbera	18,46	1.245 »	2.958 »
Cornellà	6,90	8.757 »	90.956 »
Esparreguera	27,47	5.027 »	10.900 »
Gavà	30,90	6.329 »	33.456 »
Martorell	12,90	6.078 »	16.146 »
Molins de Rei	18,21	1.364 »	18.296 »
Olesa de Montserrat	16,75	6.728 »	13.778 »
Pallejà	8,41	1.004 »	5.692 »
El Papiol	8,83	1.159 »	3.166 »
El Prat de Llobregat	32,23	9.107 »	60.139 »
Santa Coloma de Cervelló	7,52	1.295 »	2.520 »
Sant Andreu de la Barca	5,52	1.031 »	13.085 »
Sant Boi de Llobregat	21,94	9.909 »	74.550 »
Sant Climent de Llobregat	10,73	1.173 »	2.086 »
Sant Esteve Sesrovires	18,64	909 »	1.442 »
Sant Feliu de Llobregat	11,79	6.888 »	37.849 »
Sant Joan Despí	5,63	2.275 »	25.292 »
Sant Vicenç dels Horts	9,14	3.112 »	19.975 »
Torrelles de Llobregat	13,55	790 »	1.469 »
Vallirana	23,93	1.377 »	4.375 »
Viladecans	20,11	3.794 »	43.222 »
* Esplugues de Llobregat	4,60	3.641 »	45.834 »
* Sant Just Desvern	7,85	2.328 »	11.012 »
* L'Hospitalet de Llobregat	12,56	48.540 »	294.033 »

* Municipis que, segons la Divisió Territorial de 1936 pertanyen a la veïna comarca del Barcelonès.
(Font: Gran Geografia Comarcal. Volum 8). • Població de fet.

Ajuntament de Barcelona *Rúbriques de Bruniquer.*

(2) T.III, p. 54.

(3) p. 75.

(4) T.I. p. 125.

Creiem que un possible precedent de l'actual comarca del Baix Llobregat —ho diem en el sentit que fomentà una consciència comarcal— el trobem en la creació del partit judicial de Sant Feliu de Llobregat l'any 1834, un any després de la divisió provincial d'Espanya.

És ben clar que els motius que van portar a fer ambdues divisions (demarcacions) territorials van ser molt diferents: mentre que a la Ponència per a la Divisió Territorial els va moure uns criteris de tipus geogràfics-històrics-econòmics-comunicacions, a l'altre van prevaler criteris de tipus administratiu-judicial que més endavant van derivar a criteris policials.

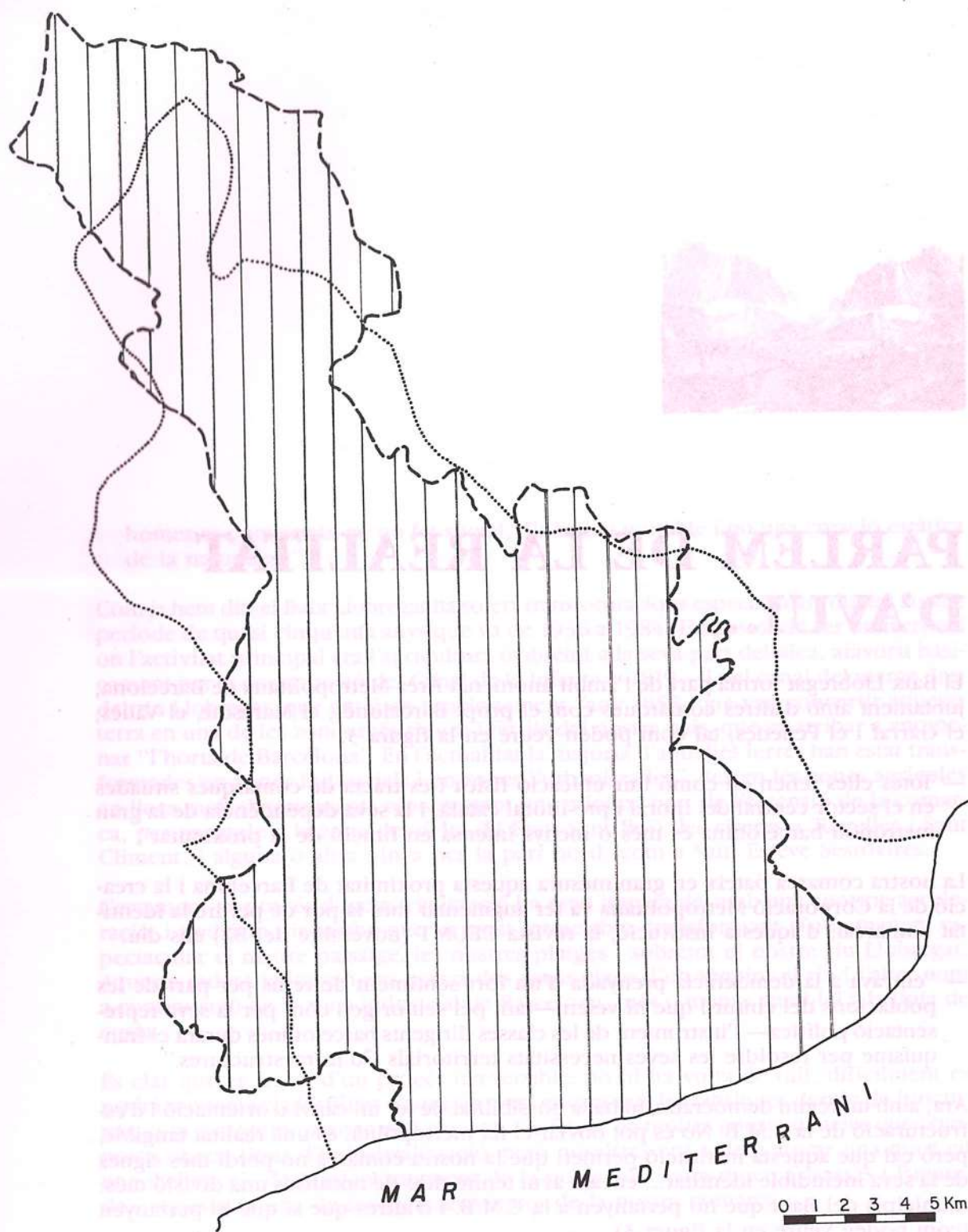
Però malgrat aquestes diferències hi ha una quasi completa coincidència entre l'àmbit territorial que les dués van abastar, coincidència en els seus límits i en els municipis que les formaven. Només hi havia les variants següents: No existien en el partit judicial els municipis de Collbató i Olesa de Montserrat, i hi afegien els de Gelida, Esplugues de Llobregat, Sant Just Desvern i L'Hospitalet de Llobregat. (Aquesta enorme coincidència la podeu veure representada en la figura 6.

A l'actualitat s'ha esdevingut una partició d'aquell únic partit judicial que pràcticament representava la comarca natural del Baix Llobregat, i de fet hi ha tres partits judicials que tenen àmbit d'influència en la comarca del Baix: el de Sant Feliu de Llobregat, el de l'Hospitalet (que, a partir de 1982, comprèn les localitats baixllobregatines de: Cornellà, el Prat, Santa Coloma de Cervelló i Sant Climent de Llobregat) i recentment ha estat creat el de Sant Boi de Llobregat.

Creiem que aquesta similitud era prou significativa per a incloure-la en aquests fulls. Aquell partit judicial de 1834 ha tingut la seva influència en el desenvolupament del sentiment comarcalista de la població. La mateixa Ponència per a la Divisió Territorial va fer un judici de valor sobre aquest tipus de demarcacions territorials, que va ser publicat en el seu llibre que va sortir al carrer l'any 1937:

— "En els resultats hom reconeixia que fora de certes deformacions produïdes per l'estructuració provincial, com que la majoria dels caps de partit judicial eran llocs de mercat tradicional, i per tant centres comarcals, en general, les demarcacions judicials no resultaven pas desencertades, sobretot si s'hi introduïen algunes modificacions de detall".

No hi ha dubte que la creació d'aquest partit judicial va proporcionar el suport a la definició de la comarca del Baix Llobregat en el temps de la Generalitat republicana.

- - - - - LÍMIT DE LA COMARCA
 LÍMIT DEL PARTIT JUDICIAL DE SANT FELIU (1834)

PARTIT JUDICIAL I COMARCA

FIGURA 6

PARLEM DE LA REALITAT D'AVUI...

El Baix Llobregat forma part de l'àmbit anomenat Àrea Metropolitana de Barcelona, juntament amb d'altres comarques com el propi Barcelonès, el Maresme, el Vallès, el Garraf i el Penedès, tal com poden veure en la figura 3.

- Totes elles tenen en comú llur ubicació física i es tracta de comarques situades en el sector central del litoral i pre-litoral català, i la seva dependència de la gran metròpoli barcelonina és més o menys intensa en funció de la proximitat”.

La nostra comarca pateix en gran mesura aquesta proximitat de Barcelona i la creació de la Corporació Metropolitana va fer augmentar més la por de perdre la identitat comarcal; d'aquesta institució, la revista CEUMT (novembre del 82) ens diu:

- “entrava a la democràcia prenyada d'un fort sentiment de refús per part de les poblacions del cinturó que hi veien —tant pel seu origen com per la seva representació política— l'instrument de les classes dirigents barcelonines durant el franquisme per resoldre les seves necessitats territorials i d'infraestructures.”

Ara, amb un règim democràtic, hi ha la possibilitat de fer un canvi d'orientació i d'estructuració de la C.M.B. No es pot obviar el fet metropolità, és una realitat tangible, però cal que aquesta institució permeti que la nostra comarca no perdi més signes de la seva ineludible identitat... encara avui tenim dins de nosaltres una divisió més: municipis del Baix que no pertanyen a la C.M.B. i d'altres que sí que hi pertanyen (com podeu veure en la figura 3).

El que és ben cert és que des de 1936 fins ara les condicions han canviat considerablement, potser, de les comarques catalanes, el Baix sigui la que més espectacularment ha canviat; això fa pensar que la nova Divisió Territorial de Catalunya donarà uns resultats sensiblement diferents de la del 1936.

Pau Vila, veritable “alma mater” d'aquella Ponència ja deia:

- “Cap divisió territorial no pot ser invariable, per tal com noves realitats imposarien igualment noves delimitacions. Qualsevol divisió, en ésser un producte dels

homes es converteix en un fet social, dinàmic i mutable i no una creació estàtica de la naturalesa”.

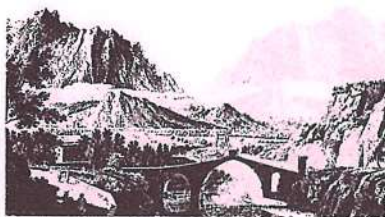
Com ja hem dit, el Baix Llobregat ha sofert transformacions espectaculars durant aquest període de quasi cinquanta anys que va de 1936 a 1984. Ha passat de ser un territori on l'activitat principal era l'agricultura (sobretot a la seva part deltaica, afavorit bàsicament per la construcció del Canal de la Infanta —1819— i pel canal del marge dret del riu Llobregat, que entrà en funcionament l'any 1855, que van convertir aquesta terra en una de les zones més riques i fèrtils del nostre país, que va arribar a anomenar “l'horta de Barcelona”. En l'actualitat la majoria d'aquelles terres han estat transformades en zones industrials i en zones “urbanitzades”. Resten les zones agrícoles en llocs molt determinants representant una mínima part de l'extensió de la comarca, per exemple a la zona del delta (El Prat, Sant Boi), les cireres a Torrelles i Sant Climent, i alguna o altra vinya per la part nord, com a Sant Esteve Sesrovires.

Certament, el procés d'industrialització ha estat imparable, amb una enorme acceleració, i podríem dir també que ha estat intractable, transformant d'una manera espectacular el nostre paisatge, les nostres platges i sobretot el nostre riu Llobregat. Aquesta industrialització ens marca dos grans eixos, l'un seguint el riu i l'altre com a continuació de la zona industrial de Barcelona, més o menys paral·lel a la línia de costa.

És clar que es tracta d'un procés irreversible, no hi ha volta de full, difícilment es podrà recuperar la fertilitat d'aquesta terra encara que les fàbriques deixin de funcionar, com en alguns casos ja està passant. De fet, hi ha moltes conseqüències que comporta aquest tipus d'industrialització, però nosaltres ens volem aturar una mica en una d'elles: el “desbordant augment de la població” (com diuen Casassas i Panareda), aquesta és una de les característiques de la nostra comarca:

“...el que realment dona unitat i fixa la personalitat del Baix Llobregat és la seva evolució poblacional i industrial.”

Les enormes ofertes de treball van possibilitar que arribés una enorme massa d'immigrants, sobretot pel que fa referència al conjunt de la comarca a partir dels anys seixanta, provinents del sud de l'Estat espanyol (Andalusia i Extremadura)... Això va comportar la transformació de molts municipis en meres ciutats dormitoris, on la falta de voluntat urbanística ha estat força manifesta, donant una imatge prou suburbial de la nostra comarca; lògicament, els primers que han sofert aquesta transformació van ser els municipis més propers a Barcelona.

El Baix Llobregat ha passat a ocupar el primer lloc de les comarques catalanes pel que fa referència al creixement relatiu. D'una població de 90.592 habitants que tenia l'any 1936, hem arribat a superar el mig milió —515.972 habitants— al 1981 (any de l'últim cens), aquestes xifres donant un augment d'un 470%. Com ja hem dit, aquest increment va ser fonamentalment a partir de 1960 i ho va ser d'una manera anàrquica, afavorint l'especulació degut a la falta de controls democràtics, proliferant els polígons (una espècie de ghettos); d'exemples en tenim molts dins de la nostra comarca, com el de la Ciutat Satèl·lit a Cornellà, Cinco Rosas, la Ciutat Cooperativa a Sant Boi, Sant Cosme al Prat, Bellvitge a l'Hospitalet, etc...

La manca de planificació urbanística ha estat evident, una evident manca de respecte per les persones que hi havien d'anar a viure, comportant greus dèficits infraestructurals i de serveis, etc.

De fet, de municipis baixlllobregatins que el 1936 arribessin al 10.000 habitants no n'hi havia cap (el cas de l'Hospitalet és un altre, perquè ell sol posseïa més de 45.000 habitants, que suposava més de la meitat de població que tenia la comarca). A l'actualitat, la majoria dels municipis passen dels 10.000 habitants i hi ha localitats que durant el període 1936-1981 han multiplicat per 10 la seva població, com és el cas de Cornellà i Viladecans, encara que podrem trobar alguns municipis que pràcticament no han sofert durant aquest període variacions de població, com són el cas de Castellví de Rosanes, Collbató i Sant Esteve Sesrovires.

Però de tota manera no podem oblidar un fet que ha canviat la tendència de creixement de la població, com es la crisi econòmica que venim patint des de la meitat de la dècada dels setanta. Una crisi que a la nostra comarca està tenint unes grans conseqüències, una elevada taxa d'atur (per sobre del 20% en moltes localitats), un descens de l'increment de població, fins i tot hi ha pobles que han perdut població (Cornellà, l'Hospitalet...) en aquests últims anys, i això ha significat que, per primera vegada a la nostra comarca, en lloc de venir-hi a viure gent, en marxen, en alguns casos, als seus pobles d'origen.

No volíem acabar sense constatar una característica del Baix, comuna a d'altres comarques, que potser aquí ha tingut més força: ens estem referint al moviment obrer. A partir dels anys seixanta, el Baix Llobregat va començar a sonar fins i tot a la resta de l'Estat, per la gran importància del seu moviment obrer, amb una gran capacitat d'organització, que va tenir importants lluites i que va convertir-se en una forta resistència al franquisme, sobretot dels últims temps. Podem recordar noms que avui ja són història; Siemens, Roca, Laforsa, la Papelera, la Seda, etc.

SOBRE LA CAPITALITAT DE LA COMARCA

Quan hem fet servir la descripció que feia de la comarca la Geografia de Catalunya que va dirigir Solé Sabarís, veiem que una d'aquestes característiques era la manca d'un *centre comarcal diferenciats*. I això és un fet constatable per tots els que vivim aquí: aquesta comarca pateix una manca de cohesió, a diferència de les comarques veïnes (per exemple, el Vallès occidental té dues ciutats com Sabadell i Terrassa que ben bé podrien ser capitals de comarca). Malgrat el sentiment comarcal que té, manca una ciutat que faci la funció d'aglutinar la comarca.

Davant d'aquest fet hi ha interpretacions varies, encara que una d'elles és freqüentment utilitzada: ens referim a l'argument que diu que al costat hi ha una gran urbs que és Barcelona, que fa la funció d'imà, o de pop, com vulguem, i per molt que es qüestionen l'existència de la nostra comarca com a tal, plantegen aquest fet, el de l'absorció per part de Barcelona de tota la possible identitat que ella té. De tota

manera, nosaltres, que no dubtem en cap moment de l'enorme influència que té Barcelona, creiem que existeixen altres raons que ens permeten explicar aquesta acefàlia comarcal i que aquesta, malgrat ser molt important, no és l'única. I aquestes les hem d'anar a buscar a dins de la mateixa comarca, i potser, per què no, a la seva història, i aquesta ens diu que ja en l'època romana, mentre les comarques veïnes tenien poblacions amb categoria de "municipium", al Baix Llobregat no hi ha anotada cap població d'aquesta categoria.

Hi ha qui diu que ben bé podria ser el riu un condicionament fort: si bé el riu és qui veritablement aglutina i identifica a la comarca, a la vegada aïlla i trenca les relacions dels pobles d'ambdós marges i en fa dificultosa la seva comunicació. Cal recordar que fins al segle XVIII (quan es va fer el pont de Molins de Rei —que avui ja no existeix, destruït per les inundacions de la tardor del 1971, una de les avingudes del Llobregat que arriben quasi al centenari—) de pont estable només hi havia el de Martorell, la resta eran passos de barca o ponts molt inestables, com el Sant Boi.

Amb tot creiem que hi ha hagut ciutats que podrien haver assumit ben bé aquesta capitalitat que li manca: una d'elles és Martorell (una de les ciutats més ben comunicades de Catalunya) —la AD FINES dels romans—, però la decisió històrica en la creació dels partits judicials d'atorgar a Sant Feliu de Llobregat aquesta titularitat, va truncar quasi definitivament que aquest potencial cap de comarca esdevingués realitat... Doncs aquest fet va condicionar els treballs de la Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya, que encara van pensar en Martorell com a cap comarcal, però que si es van inclinar per Sant Feliu ho van fer, sobretot, per una qüestió de tipus econòmic, a fi de poder aprofitar els serveis administratius que Sant Feliu posseïa pel fet de ser "cabeza de partido judicial".

També es diu que, a la zona del delta, Sant Boi podria ser considerat com un possible centre comarcal; d'altres parlen de Molins de Rei, però la qüestió és que, ara per ara, no n'existeix cap, i això lògicament porta conseqüències negatives per a la comarca, tant a nivell d'identitat (per fer una mica de contrapès a la força d'imà de Barcelona), com a nivell cultural, o econòmic... I el fet és que el Baix Llobregat és l'única comarca de la Regió primera que no té cap entitat de crèdit, ni caixa d'estalvis, ni cap facultat o escola universitària, ni... i això són fets que possibiliten encara més la seva subburbialització, i fan que tingui un cert sentit aquest greu interrogant que molts plantegen quan fan referència al Baix Llobregat: comarca o suburbi?

Les opinions que transcrivim a continuació poden ajudar a donar una resposta a aquest viu dilema.

ALGUNES OPINIONS SOBRE LA NOSTRA COMARCA

No cal dir que una de les qüestions fonamentals que té pendent el nostre país, és de fer una nova organització territorial. Hi ha hagut prou canvis des de 1936 com per a plantejar una nova estructuració de Catalunya (de fet, el Parlament de Catalunya té el compromís de definir-la en el transcurs de la present legislatura).

Per tot això nosaltres volem donar-vos una mostra de les opinions que tenen sobre la nostra comarca diferents personalitats; hi trobareu opinions de Codina, Riera, Ribà, Baltasar, Roa, Vilà Valentí, etc., que ben segur poden aportar més elements de judici sobre el nostre territori i sobre el seu futur.

Riu i terres d'al·luvió agrícoles junt a la doble línia de rosari de pobles (entorn de les dues línies extremes d'al·luvió: Castelldefels, Gavà, Viladecans, Sant Boi, Sant Vicenç dels Horts, Pallegà, Sant Andreu, Martorell, a la riba dreta, i Cornellà, Sant Joan, Sant Feliu de Llobregat i Molins, a la riba esquerra) són punts de referència física prou clars, factors que donen una identitat molt definida a la comarca respecte al conjunt català.

(Miquel Roa, arquitecte)

El sentiment comarcal és molt viu en una comarca com la del Baix Llobregat, que no constitueix precisament un exemple acabat i formal de model comarcal, sinó que més aviat n'és una mostra atípica en més d'un aspecte...

(Vilà Valentí, "Originalitat comarcal del Baix" conferència en les primeres Jornades del Baix Llobregat)

Parte de la comarca forma actualment un *continuum* con el Barcelonès del que absorbe los excedentes de población y al que dota de servicios. Esta proximidad con Barcelona constituye la grandeza y la miseria de la comarca.

(Ignasi Riera y José Botella, *El Baix Llobregat, 15 años de lucha obrera*)

En más de una ocasión, sin embargo, han surgido dudas tanto acerca del carácter comarcal del Baix Llobregat como acerca de sus límites. En 1931, por una encuesta realizada, fue posible constatar, pese a ello, la enorme conciencia comarcal, que existía en los pueblos y hombres del Baix Llobregat.

(Ignasi Riera i José Botella, *El Baix Llobregat, 15 años de luchas obreras*)

El renaixement de la identitat comarcal al Baix Llobregat és, en un percentatge elevat, una reacció contra el perill de suburbialització que l'amenaça.

(de la *Gran Geografia Comarcal*, volum 8)

...Pero así como sería imposible entender Catalunya sin su historia, sin su cultura, sin su lengua, sería igualmente vano considerar la historia de su movimiento obrero olvidándonos del movimiento obrero del Baix Llobregat. Sobre todo en nuestro pasado más reciente. El más duro...

(Luis Candelas a "El Periódico del Llobregat")

...Creo que no es válida la distribución del año 36 porque estamos en el año 1981, casi en el 1982, y desde entonces han pasado muchas cosas y una de ellas ha sido la masificación de población en el Baix Llobregat. Creo que es necesario profundizar muy seriamente el tema de la delimitación comarcal y especialmente la de la comarca del Baix Llobregat, teniendo en cuenta situaciones como la de Sant Just o la de l'Hospitalet, que geográficamente tendrían que estar dentro del Baix Llobregat...

(Agustín Marina, alcalde de Castelldefels)

...l'actual composició de la comarca del Baix Llobregat posa de manifest una estructura clarament diferenciada. En aquest sentit creiem —i parlo una mica en nom dels municipis de la part nord— que s'hauria de distingir perfectament el Baix Llobregat nord del sud. L'Àrea Metropolitana ja està diferenciant una zona de l'altra. Així no són iguals els problemes dels municipis que són a l'Àrea Metropolitana, i que en general són municipis amb molts habitants, que els dels localitzats a la part nord, que són pobles que estem voltant entre els deu i els vint mil habitants, on hi ha moltes coses per salvar, que podem fer encara un urbanisme molt racional, que tenim molts espais lliures, que podem planificar perfectament i impedir que indústries nocives i perilloses es vinguin a situar a la part nord de la comarca...

(Enric Térrens, alcalde d'Olesa de Montserrat, 1982)

Crec que les correccions que s'haurien de fer al mapa de l'any 36 haurien d'anar en el sentit d'assumir clarament les ciutats que ja han manifestat que volen ser de la comarca, que són Esplugues i Sant Just, i quedaria un cas que és una gran incògnita, que és què passa amb l'Hospitalet. El que és cert és que l'Hospitalet, d'una manera estructurada, ve a caure a la nostra comarca, des d'un punt de vista objectiu i orgànic; el que passa és que, com deia el seu alcalde Pujana, d'alguna manera l'Hospitalet encara avui està en la fase d'aconseguir que els ciutadans de Bellvitge, o els ciutadans del barri de Sant Josep o del barri «x» o de Pubilla Cases, assumeixin que són de l'Hospitalet de Llobregat. Em sembla que això és un tema prou important com per a pensar-hi.

(Francesc Baltasar, alcalde de Sant Feliu de Llobregat)

El Baix Llobregat, quant a coherència geogràfica, en té bastant més que no pas des d'altres punts de vista.

(Carles Riba, ex-alcalde de Sant Joan Despí i ex-vicepresident de la CMB)

La comarca del Baix Llobregat té unes connotacions especials que no tenen altres comarques de Catalunya. Aquestes vénen derivades en bona part, i com ja s'ha apuntat, per l'impacte del creixement barceloní i la progressiva consolidació del fet metropolità.

Carles Riba: Jo crec que el fet metropolità és un dels fonamentals que ha distorçat la comarca. A diferència, per exemple, d'Osona o del Bages, el Baix Llobregat és una agrupació de municipis, alguns dels quals han estat influïts molt directament per Barcelona i com a conseqüència d'això han crescut desmesuradament, i s'han erigit d'alguna manera amb pesos molts forts dintre de la comarca, mentre que altres ciutats que han tingut una història importantíssima, poblacionalment queden més distanciades i, per tant, perden pes dins la comarca. A la fi es tractaria de trobar un marc de representació comarcal en una entitat metropolitana ampliada que permetés fer intervenir totes les veus que són necessàries en aquesta situació. En aquest sentit caldria tenir en compte la ciutat de Barcelona, que es veu atrapada per uns problemes de tipus territorial que ha de resoldre evidentment fora del seu àmbit. Després, jo diria que hi ha una altra zona que és absolutament immediata a Barcelona, com la formada per l'Hospitalet, Badalona, Cornellà, etcètera, i possiblement fins a Sant Boi i quasi Montcada, que ha sofert amb tota la seva duresa els costos socials del creixement, que està mancada de serveis i que, a més a més, es troba pràcticament sense possibilitats de recuperació; i, finalment, la tercera zona, la pràctica totalitat de la qual ja està fora de la corporació en aquests moments, i que, malgrat que comença a rebre una certa influència metropolitana, té moltes possibilitats de realitzar un ordenament racional.

(Taula rodona a la revista "Arrel", n. 2, gener-abril 1982)

El Baix Llobregat

Del congost de Montserrat fins a mar s'obre un territori que és una comarca natural, el Baix Llobregat:

Físicament es tracta de la vall baixa del riu, ben delimitada del Vallès Occidental i del Penedès per muntanyes, i que acaba en un extens delta que va de Montjuïc a les costes de Garraf.

Històricament aquest territori constituïa una unitat que era anomenada «el Llobregat» i formava part de la vegueria de Barcelona.

Econòmicament la comarca del Baix Llobregat ha mancat sempre d'una capitalitat. La part més propera a l'urbs ha gravitat cap a Barcelona, en tant que Martorell ha vingut exercint parcialment funcions capdavanteres a la part alta del territori.

Socialment, i malgrat aquesta manca d'una capitalitat clara i indiscutida, ahir com avui la consciència col·lectiva de pertànyer a una comarca pròpia existeix i hi és ben fonda. Només cal veure aquells casos de les localitats segregades per a formar part del «Barcelonès», com l'Hospitalet, Esplugues i Sant Just, i que malgrat tot segueixen tossudament proclamant-se baixllobregatines.

Pel damunt de l'artificiositat del «Barcelonès», pel damunt del convencionalisme de l'«àrea metropolitana» (¿què és, fins on arriba l'àrea metropolitana?), el Baix Llobregat és una comarca natural. Convé que ho tinguem ben clar. I a partir d'aquí podrem negociar amb qui calgui.

(Jaume Codina, president del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, *Una comarca natural*, a "El Periódico del Lobregat")

El salt de la casa mig agrícola al bloc aïllat de l'activitat agrícola a la industrial, dibuixa el Baix Llobregat com una comarca diferent de les altres de Catalunya.

Als pobles del Baix Llobregat els manca un esglaó productiu que es correspon amb un altre d'urbanístic. Els pobles han passat de tenir com a base econòmica fonamental l'agricultura a tenir-hi les indústries metal·lúrgica i química. A penes hi va haver tèxtil. En termes d'organització urbanística, els pobles del Baix Llobregat quasi no tenen eixamples (amb les excepcions menors de Sant Boi o el Prat). No van utilitzar la Llei d'Eixamples. La seva primera llei urbanística és la de l'any 1956. Al costat dels petits cascs urbans de base agrícola apareixen directament els polígons o les urbanitzacions marginals o de segona residència. Aquest és, al nostre entendre, un element d'identitat territorial clau i totalment diferencial de les altres comarques integrades ara a l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

Aquest salt de la casa mig agrícola al bloc aïllat (sense passar per la casa de veïns en termes d'eixamples) i de l'activitat agrícola a la industrial del metall o la química sense passar pel tèxtil, dibuixa, amb tanta força com el riu, el Baix Llobregat com una comarca diferent de les altres de Catalunya. Aquests són, al nostre entendre, els elements bàsics d'identitat de la Comarca del Baix Llobregat. Identitat territorial entesa des de la formulació feta per Manuel Solà Morales (9). Aquest element d'identitat ens en dóna d'altres, com a conseqüència. La no existència d'eixamples no ha esborrat la xarxa de camins agrícoles del XVIII a la comarca. (Els polígons actuant per paquets de propietat a penes esborren la parcel·lació agrícola).

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA UTILITZADA

- SOLÉ SABARÍS, *Geografia de Catalunya*, vol. 3. Ed. Aedos, Barcelona. 1964.
- CARRERAS CANDI, *Geografia de Catalunya* (volum "Província de Barcelona", per Cels Gomis). Barcelona, 1915.
- J. LORMAN i I. PLANAS, *Geografia de Catalunya*. Ed. Claret, Barcelona, 1983.
- LL. CASASSAS i d'altres, *Per la coneixença geogràfica de Catalunya*. Estudis Rosa Sensat/Ed. 62. Barcelona, 1984.
- M.A. VILA, *Els Municipis de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1983.
- M.A. VILA, *Les comarques de Catalunya. Notes geohistòriques*. Barcelona, 1983.
- I. RIERA i J. BOTELLA, *El Baix Llobregat, 15 años de luchas obreras*. Ed. Blume. Barcelona, 1976.
- Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 8 i 18. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1983.
- D. BATALLÉ, *Catalunya: home i territori*. Fundació Jaume Bofill. Barcelona.
- LL. CASASSAS i J. CLUSA, *L'organització territorial de Catalunya*. Fundació Jaume Bofill. Barcelona, 1981.
- Revista "Arrel", n. 2 (gener-abril 1982), *El Baix Llobregat*.
- Quaderns "Escola-Natura". Corbera. Departament de Dinàmica Educativa. L'Hospitalet de Llobregat, 1980.
- M. DOMÈNECH i ROIG, *Viladecans i el seu entorn natural*. Caixa d'Estalvis de Catalunya. Barcelona, 1982.
- A. DOMÍNGUEZ XIMÈNEZ, *Qüestions d'orientació: treballs amb mapes*. Ed. ICE de la Universitat de Barcelona, 1981.
- J. IGLÉSIES, *La divisió territorial de 1936* (4 articles al diari "Avui").
- El model territorial* (2 articles a la revista "El Món", 10-17 febrer 1984).

ITINERARIS DE LA NATURA

- Estany de la Ricarda*. Grup de Defensa del Medi Ambient d'El Prat de Llobregat.
- Santa Creu d'Olorda*. Museu Municipal de Molins de Rei, 1980 (autors, Antoni Domínguez i Josep Janés).
- Camí de Sant Just Desvern, a Santa Creu d'Olorda*. Secció Excursionista de l'Ateneu Santjustenc, 1981.

Torrent de la Font del Rector, les Fatjones. Sant Just Desvern, 1977. Edita Universitat Autònoma de Barcelona i Secció Excursionista de l'Ateneu Santjustenc.

Font de les febres. (Corbera de Llobregat). Mestres de l'Escola Sant Josep de l'Hospitalet). Edicions del Departament de Dinàmica Educativa.

Itinerari de la natura. "La Salut" de Sant Feliu de Llobregat. Grup Ecologista.

BIBLIOGRAFIA HISTÒRICA DEL BAIX LLOBREGAT

ANÒNIM: *Notes històriques de Santa Creu d'Olorda.* Barna., 1953.

ARMENGOL, Jaume: *Notas históricas sobre la ermita de N.ª S.ª del Remei, del Mas Vila, parroquia de San Esteban de Cervelló.* Barna., 1948, reed. 1975.

BARBERÁN ALBIACH, José: *Orígenes e historia de Castelldefels y su comarca.* Castelldefels, 1978.

BOFARULL Y SANS, Francisco: *El castillo y la baronía de Aramprunyá.* Barna., 1911.

CARAFÍ I MORERA, Enric. i CIRERA I VALLÈS, Joan: *Cinc esglésies gelidenques.* Gelida, 1971.

CARBONELL, Esteve: *Esplugues de Llobregat. Monografia històrica.* Barna, 1949.

CARRERAS CANDI, Francisco: *Notas históricas de Sarriá.* Barna, 1897.

CARRERAS CANDI, Francisco: *Lo Castell-Bisbal del Llobregat.* Barna., 1900.

CLOPAS BATLLE, Isidro: *Resumen histórico de Martorell, relacionado con la historia de Cataluña.* Martorell, 1944.

CLOPAS BATLLE, Isidro: *Retablo histórico de Molins de Rei.* Molins de Rei, 1953.

CLOPAS BATLLE, Isidro: *El invicto conde del Llobregat y los hombres de Cataluña en la Guerra de la Independencia.* Barna., 1961.

CLOPAS BATLLE, Isidro: *Notas históricas de la iglesia parroquial de Santa María de Martorell.* Martorell, 1960.

CLOPAS BATLLE, Isidro: *Historia y Leyenda del Puente del Diablo de Martorell.* Martorell, 1963.

CLOPAS BATLLE, Isidro: *Luis de Requesens, el gran olvidado de Lepanto.* Martorell, 1972.

CODINA Y VILÀ, Jaume: *Historia de una plaza (la plaza de El Prat).* El Prat de Llobregat, 1960.

CODINA, Jaume: *Delta del Llobregat. La gent del fang (El Prat. 965-1965)* Granollers, 1965.

CODINA, Jaume: *Proletariat rural al Delta del Llobregat al segle XVIII.* Barna., 1969.

CODINA, Jaume: *Com neix un poble (El Prat, 1718-1807).* El Prat de Llobregat, 1969.

CODINA, Jaume: *L'Hospitalet del Llobregat, 1573-1632.* L'Hospitalet de Llobregat, 1970.

- CODINA, Jaume: *Inundacions al Delta del Llobregat*. Barna., 1971.
- CODINA, Jaume: *El Delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX*. Barna., 1971.
- CODINA, Jaume: *Les generacions pratenques, 1538-1972*. El Prat del Llobregat, 1972.
- CODINA, Jaume: *Curs d'introducció metodològica a la història de L'Hospitalet de Llobregat*. L'Hospitalet de Llobregat, 1975.
- CODINA, Jaume: *Resumen de historia de El Prat - Resum d'història d'El Prat*. El Prat de Llobregat, 1976.
- CODINA, Jaume: *Un quadern escolar pratenc del segle XVIII*. El Prat de Llobregat, 1980.
- DEFFONTAINES, Pierre: *Le delta du Llobregat. Étude de géographie humaine*. Toulouse, 1949; Madrid, 1956; Barna., 1960.
- DIVERSOS AUTORS: *Miscel·lània històrica de Cornellà*. Cornellà de Llobregat, 1968; reed. 1969.
- DIVERSOS AUTORS: *L'església romànica de sant Ponç de Corbera*. Barna., 1974.
- FORT I GAUDÍ, Jordi: *Quaderns d'història local (I i II)*. Sant Climent de Llobregat, 1976 i 1977.
- FORT I GAUDÍ, Jordi: *La Mare de Déu de Sales (Viladecans)*. Sant Climent de Llobregat, 1978.
- FORT I GAUDÍ, Jordi: *Santa Maria de la Salut (Castelldefels)*. Sant Climent de Llobregat, 1979.
- GAZULLA, Faustino D.: *Vida de Santa Maria de Cervelló, virgen*. Barna., 1909.
- GELABERT FIET, Eduard: *Cornellà de Llobregat. Història. Arqueologia. Folklore*. Barna., 1973.
- MARCÉ I SANABRA, Francesc: *25 imatges de la història de l'Hospitalet*. L'Hospitalet de Llobregat, 1979.
- MADURELL, Josep M.^a: *Fulls històrics de l'Hospitalet de Llobregat*. L'Hospitalet de Llobregat, 1977.
- MARTÍ ALBANELL, F.: *Notes històriques del Papiol*. Barna., 1926; reed. El Papiol, 1965.
- MARTÍ ALBANELL, Frederic: *Fulls històrics de Santa Coloma de Cervelló*. Barna., 1978.
- MARTÍ I VILÀ, Carles: *Notes històriques de La Vila*. Sant Boi de Llobregat. Sant Boi de Llobregat, 1952.
- MARTÍ I VILÀ, Carles: *Estampes santboianes del segle XVII*. Sant Boi de Llobregat, 1956.
- MARTÍ I VILÀ, Carles: *Guerra de la Independència (1808-1814) a la vila de Sant Boi de Llobregat*. Sant Boi de Llobregat, 1965.
- MARTÍ I VILÀ, Carles: *Mil·lenari de la Vila (965-1965)*. Sant Boi del Llobregat, 1968.
- MARTÍ I VILÀ, Carles: *L'esclavitud a la Vila. El retaule de Lluís Dalmau i altres assaigs*. Sant Boi de Llobregat, 1979.

- MASSANA ROVIRA, Francisco: *Topografía médica de Martorell*, Martorell, 1961.
- PALMA DE MALLORCA, P. Andrés de: *Prat de Llobregat. Ensayo histórico*. El Prat de Llobregat, 1958.
- PEDEMONTE I FELGUERA, Bonaventura: Notes per a la història de la Baronia de Castellví de Rosanes. Barna., 1929.
- PELFORT I PUJOL, Onofre: *Notes històriques de Cornellà de Llobregat*. Cornellà de Llobregat, 1979.
- PERCAULA, Francesc, i MASSAGUÉ, Pelegrí: *Gelida. Notes per sa història*. Barna., 1906.
- PLANAS Y TORRES, Ramón: *La Casa Alta de La Volatería 1900*. El Prat de Llobregat, 1979.
- PRAT, Daniel Jorge: *Cataluña y su "praxis" social (1808-1868)*. El Prat de Llobregat, 1975.
- PUJOLS, Francesc: *La "rabassa morta"*. Barna., s/d.
- RAVENTÓS: *La vida al camp (memòries d'un cabaler)*. Barna., 1962.
- RODON I PUJOL, Francesc: *Palau i Vila de Molins de Rei*. Molins de Rei, s/d.
- SABANÉS DE BALAGUÉ, A.: *La "Passió" d'Esparreguera*. Barna., 1957.
- SALLENT I GOTÉS, Llorenç: *Història documentada del poble i parròquia de Santa Maria de Vallvidrera*. Barna., 1916.
- SOLER I VIDAL, Josep: *L'expansió dels cultius gavanencs i la rompuda de les marines*. Gavà, 1969.
- SUBIRANA OLLÉ, Rafael: *Apunts arqueològics d'Esparreguera*. Esparreguera, 1956.
- SUBIRANA OLLÉ, Rafael: *Costums tradicionals d'Esparreguera*. Esparreguera, 1958.
- TARDÀ, Joan, i BOTELLA, José: *Cercant la nostra història: Cornellà de Llobregat*. Barna., 1979.
- TENAS I ALIBÉS, Antonino: *Notes històriques del poble i parròquia de Sant Just Desvern*. Barna., 1947.
- VALLS BROQUETAS, Orenci: *Topografía mèdica d'Esparreguera*. Igualada, 1933.
- VALLS BROQUETAS, Orenci: *La vila d'Esparreguera i el seu terme*. Igualada, 1961.
- VIVES I SABATÉ, Ricard: *L'ermita de Bellvitge i els seus goigs*. L'Hospitalet de Llobregat, 1972.
- VOLTES BOU, Pedro: *Población y economía del Hospitalet pre-industrial*. Hospitalet de Llobregat, 1977.